

สวรรค์ ทรงรับสั่งให้พระมหาณ์กัณฑhalbุปโถหิดทำนายพระสุนิbin กัณฑhalbุปโถหิดได้โอกาสที่จะแก้แค้น จันทกุมาṛ การบานทุลพระเจ้าเอกสารชาว่า ถ้าพระองค์ประราณจะได้ไปสวรรค์ จะต้องทำบุญชัยัญ สีง ทึมชีวิตซึ่งประกอบด้วย พระมหาเสśี ราชบูตร ราชธิดา ชาังแก้ว ม้าแก้ว เศรษฐี อาย่างละ 4 จำนวนพระเจ้าเอกสารามีความลุ่มหลง ครัวจะได้ขึ้นสวรรค์ จึงไม่ได้คิดถึงความหายนะได้ฯ ทรงยอมทำตามที่พระมหาณ์กัณฑhalbุปโถหิดล่าวทุกประการ

ความเรื่องนี้ทราบถึงจันทกุมาṛ พระมารดา ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ต่างก็มีความเดือดร้อนพระทัย จันทกุมาṛ จึงทูลวันวอนให้เลิกล้มความคิดนี้เสียและกราบทุลว่า การทำพิธีบุญชัยัญสีงทึมชีวิตนั้นเป็นบาปหนัก ไม่อาจทำให้พระองค์ขึ้นสวรรค์ได้ พระองค์มีพระทัยอ่อนลง จึงรับสั่งให้เลิกพิธีนี้ พระมหาณ์กัณฑhalbุปโถหิดจึงรีบกราบทุลด้วยอุบายน้ำให้พระเจ้าเอกสารามีความประราณจะไปสวรรค์อีก มีรับสั่งให้จับบุคคลเหล่านั้นอีก ทำอยู่เช่นนี้สามครั้งสามครา จนในที่สุดพระเจ้าเอกสาราด้วยพระทัยแน่วแน่แล้วรับสั่งให้ทำพิธีบุญชัยัญ พระนางจันทาก็เป็นพระราชมารดาของจันทกุมาṛ จึงเสียงสัตยา-ชิชฐานว่า ถ้าบุญการมีของพระนางยังมีอยู่เพื่อจะได้อยู่ร่วมในเศวตฉัตรขอให้การกระทำพิธีนี้จงล้มเลิก ท้าวสักกเทวราชทรงทราบความนี้ จึงถือม้อนเหล็กแดงเบ็นเปลวไฟเสด็จลงมาจากเทวโลกประภาคต่อที่ชุมนุมชนว่า ถ้าพระเจ้าเอกสารายังทรงนิ่งกระทำพิธีบุญชัยัญอีกต่อไป พระองค์จะประหารชีวิตพระราชาด้วยม้อนเหล็กนี้ ประชาชนจึงพร้อมใจกันลงประชาทัณฑ์ กัณฑhalbุปโถหิด และขบไล่พระเจ้าเอกสาราออกจากราชบัลลังก์ ประกาศให้เป็นคนจันทาก ให้เสด็จออกไปอยู่นอกเมืองแล้วทำพิธีราชภิเษกจันทกุมาṛ เป็นกษัตริย์ของราชสมบดีต่อไป จันทกุมาṛ เมื่อได้ครองราชสมบดีแล้ว ยังคงจะลักดึงพระราชนิศาตอยู่เสมอ เมื่อมีโอกาสก็เสด็จไปเพื่อ และพระราชนทรัพย์ให้ใช้ตามความประราณของพระราชนิศาตเสมอมา

คติธรรมจากเรื่องนี้ ก็คือ ความอดทนทุกประการแม้จะมีภัยมาได้เพียรพยายามแล้ว เมื่อไม่สำเร็จผลตามประราณ ก็จะต้องใช้ความอดทน แม้จะถึงแก่ชีวิตก็ตาม อีกประการหนึ่งความชื่อ-สัตย์และความยุติธรรมเป็นสิ่งที่จะต้องทำให้เกิดมีขึ้น จึงจะเป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไป การเอาชนะความชั่วด้วยความดีนั้นเป็นสิ่งควรประพฤติปฏิบูรณ์

๔๙๖

มีพระราชองค์หนึ่ง พระนามว่าอังคติราช ครองราชสมบดีในมิถุนนคร พระองค์ทรงดึงอยู่ในศักดิ์ราชธรรม ผู้ราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า รุจาราชกุมาṛ มีพระรูปโฉมงดงามยิ่งนัก ส่วนพระมหาเสśีนั้น ไม่มีโอรสเลย พระธิดาจึงเป็นที่โปรดปรานของพระชนกยิ่งนัก จึงได้พระราชนทรัพย์ และพัสดุภารณ์ให้พระธิดาทุกวัน พระเจ้าอังคติราช มีอัมมาตย์ผู้ใหญ่อยู่ 3 คน คือ วิชัยอัมมาตย์ สุนามอัมมาตย์ และอลาตอัมมาตย์

คืนวันหนึ่ง กลางเดือน 12 พระเจ้าองค์ตราชสेतจัปrageทับสำราญอวิริยานถอยู่ ทรงเกิดบัญชา
ว่าพระองค์จะหาความเพลิดเพลินในด้านใดดี อลาตรำมาด้วยได้ทูลแนะนำว่าควรเสด็จไปสูนทนาธรรม
กับคุณาชีวากมิคายวัน พระเจ้าองค์ตราชทรงดังบัญชาธรรมตามคุณาชีวากว่า คนเราราควรประพฤติ
อย่างไรในบุคคลต่อไปนี้ บิดามารดา อาจารย์ และบุตรภรรยา เพราะเหตุไร ชนบางพาก็ไม่ตั้งอยู่
ในธรรม ฯลฯ บัญหานี้มิใช่ของง่ายโดยเฉพาะคุณาชีวาก เมื่อไม่อาจชี้แจงบัญหานี้ได้ จึงเสแสร้งทูลเตือน
ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าจะพูดถึงบัญชาเหล่านี้ไปทำไง ไม่มีประโยชน์ ขอพระองค์ได้โปรดสับทางที่
แท้จริงของอาทิตย์ บัญหานี้ไม่มี ประโยชน์ไม่มี ไม่มีโครงการโลกนั้นมาโลกนี้ ญี่ป่าต้าย บิดามารดา
ไม่มี ครุอาจารย์ก็ไม่มี สัตว์ทั้งหลายเสมอ ก็มี ไม่มีประเสริฐกว่ากัน คนเกิดมาทุกวันนี้ ก็เกิด^ก
ตามกันมา เมื่อันเรื่องน้อยห้อยห้อยเรือในญี่ จะได้หรือได้ชั้วักได้เอง ท่านหรือผลของงานไม่มี คน
ไม่บดบุญดการให้ทานไว้ เพื่อให้คนไปทำทาน แต่บัญชิตคดอยรับทาน รูปกาลัยอันประกอบด้วยชาตุทั้ง 4 นั้น
เมื่อแตกทำลายลงก็แยกจากกันไป ความสุขทุกข์ก็ลอยไปตามลม ไครฟ้าไคร ทำร้ายไคร เนียดเบียน
ไคร ไม่เป็นนาป ตาบทที่พ่นเข้าไปในเนื้อยื่อมเป็นไปตามเรื่อง ไม่จัดว่าไครทำร้ายไคร พระเจ้าองค์ตราช
จึงเข้าพระเจ้าว่า การบำเพ็ญทานของพระองค์ที่ได้ทำมาคงไว้ผล ดังนั้นพระองค์จึงเปลี่ยนพระทัยหัน
ไปหาความเพลิดเพลินทางด้านกามคุณตั้งแต่นั้นมา เลิกถือศีลบำเพ็ญทาน และทรงแนะนำให้ข้าราช-
บริพารหงปวงปฏิบัติตามด้วย ประชาชนจึงพากันเดือดร้อนไปทั่ว

เมื่อพระราชบูรพาเป็นมิจฉาทิฐิเช่นนี้ ความทราบถึงรุจาราชกุمارี จึงเสด็จเข้าเฝ้าพระเจ้า-
องค์ตราชได้บรรยายลักษณะของคุณาชีวาก และชักชวนให้พระธิดาเลิกบันເຫຼຸ້າ รุจาราชกุмарีทรง
ลดพระทัย แต่ก็มิได้ท้อถอย ได้พยายามกล่าวถึงผลบappaที่เกิดจากการกระทำ และเล่าเรื่องของตนเอง
ในชาติก่อน ๆ เป็นเหตุผลประกอบด้วย แต่พระเจ้าองค์ตราชก็มิได้ล้มความคิดเดิม รุจาราชกุмарี
จึงตั้งใจตอรหิษฐานขอให้เทพยดาช่วยดลพระทัยให้พระเจ้าองค์ตราชเลิกประพฤติผิด ครั้นนั้นมีพระมหาสน^ก
เทพองค์หนึ่ง ชื่อ นาราหะ เป็นผู้มั่นอยู่ในเมตตากรุณา เลิงเห็นว่าจะให้ความเกื้อกูลแก่พระธิดาได้
จึงแห่ลงมาจากเทวโลก เมื่อพระเจ้าองค์ตราชทอดพระเนตรเห็นพระนาราหะแห่ได้ก็สนใจพระทัย
จึงตรัสถามได้ความว่า พระนาราหะบำเพ็ญนั้นอยู่ในคุณธรรม 4 ประการ คือ สัจจะ ธรรมะ ทุมะ
และจาคะ ผลของคุณธรรม 4 ประการนี้ ทำให้พระนาราหะแห่ได้ พระเจ้าองค์ตราชยังไม่ทรงเชื่อ^ก
ในเรื่องผลบัญ พระนาราหะจึงได้เล่าถึงความทารุณของนรก เนื่องมาจากผลบappa จนพระเจ้าองค์ตราช
ทรงเปลี่ยนพระทัย พระนาราหะจึงกล่าวคำตักเตือนสั่งสอนให้พระเจ้าองค์ตราชด้วยมั่นอยู่ในศีลธรรม
จะเว้นกามคุณประพฤติพระองค์ให้เป็นที่พึงแก่ราชภูร ผลของการบำเพ็ญความดี จะทำให้ไปเกิดใน
เทวโลก

พระเจ้าอังคติราชทรงตั้งมั่นอยู่ในโกรกของพระนาราย ทรงลงมิจนาทิฐิ เริ่มทำบุญให้ทาน และตั้งอยู่ในเทศพิธราชธรรม นำความสุขมาสู่ประชาชนและประเทศชาติของพระองค์อย่างเดิน คดิธรรมที่ได้จากเรื่องนี้ การคอมมิตรนั้น หากได้มิตรดีย่องนำประโยชน์มาให้ ถ้าได้มิตรช่วยย่องนำความพินาศมาให้เช่นเดียวกัน การเชือกรรัม และผลกระทบ ย่องทำให้จะกระทำสิ่งใดด้วยความพินิจพิเคราะห์ ทำแต่ความถูกต้องดีงาม ละเว้นจากความชื้วได้

วิธุรบันฑิต

สมัยเมื่อพระเจ้าชนัญชัยໂกรபֿ ครองราชย์ในครອินท์ต์ แคว้นกุรุ มีนักปรชาญผู้หนึ่งซึ่ง วิธุระ ดำรงตำแหน่งมหาราชครุ ท่านผู้นี้เป็นแก้วพูดที่มีถ้อยคำไพเราะ สามารถที่จะพูดกล่อมใจคนชุมพูทวีปให้ยินดีเลื่อมใสได้อย่างน่าอัศจรรย์ แม้ถึงพระราชจากรัฐต่าง ๆ ถ้าได้สดับถ้อยคำของเขานแล้วก็จะทรงเคลิบเคลิ้มจับพระหฤทัยไม่ปราถอนจะเสด็จกลับรัฐของพระองค์ เสมือนหนึ่งว่า กระแสเสียงพิณของนายหัวตีกัมต์ที่บรรเลงโลงล่อฟูงช้างให้ยินดีรักใคร่จะนั้น

วันหนึ่งท้าวสักกเทวราช ท้าววรุณราช พรายาครุฑพากันเสด็จจากเมืองของตนเพื่อมาร่วมรักษาอุโบสถศิลป์เมืองอินท์ต์กับพระเจ้าชนัญชัยໂกรபֿด้วย ระหว่างรักษาศิลป์อยู่นั้น กษัตริย์ทั้ง 4 พระองค์ทรงประภรณานถึงศิลป์ที่ประเสริฐสุด โดยต่างองค์ก็อ้างว่า ศิลป์ที่ตนบ่มเป็นอยู่ปะเสริฐสุด วิธุรบันฑิตได้ถวายข้อคิดว่า สิ่งที่นรชนควรยึดถือเป็นศิลป์ประเสริฐสุด คือ ความสงบ กษัตริย์ทั้ง 4 พอพระทัยในข้อคิดของวิธุรบันฑิต จึงพระราชทานรางวัลให้แก้วิธุรบันฑิตด้วยของมีค่าเป็นการบูชาธรรม แล้วต่างก็แยกย้ายกันกลับเมืองของตน

พระนางวิมลา ชายาของพระยาวรุณนาคราชได้ทราบเรื่องที่พระราชรัสให้ฟังถึงวิธุรบันฑิตแล้วทำให้พระนางสนพระทัยให้คร่าวจะพึงธรรมจากวิธุรบันฑิตบ้าง แต่ไม่กล้าพูดให้สาวนิทรงทราบบ้าง แสร้งทำเป็นประชวร แล้วอ้างว่า ถ้าไม่ได้หัวใจของวิธุรบันฑิตมาไว้กษัตริยานางแล้ว นางคงต้องตายพระยาวรุณนาคราชจนบัญญา แต่นางอธิษฐานติชิตานาคราชรับอาสา โดยนางจะยอมสมรสกับชายที่สามารถนำหัวใจของวิธุรบันฑิตมาให้นางได้ กล่าวถึงปุณณกักษัชช์ หลานท้าวเวสวัฒหาราช ได้พบنانขอริกันตีเกิดรักใคร่ในจีนรับอาสาจะไปนำหัวใจวิธุรบันฑิตมาไว้ ปุณณกักษัชช์เดินทางไปยังนครอินท์ต์พร้อมด้วยแก้วมณีเศษ เมื่อถึงนครอินท์ต์ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าชนัญชัยໂกรபֿท้าทายเล่นสะกาพนันโดยตนเองเอาก๊วยมณีเศษและม้าอาชาในยเป็นเดิมพัน ส่วนพระเจ้าชนัญชัยໂกรபֿเดิมพันด้วยทุกสิ่งที่มีอยู่ ยกเว้นเศวตฉัตร และพระมหาเสี เมื่อได้เล่นสะกาพนันแล้ว ปุณณกักษัชช์ ได้รับชัยชนะ จึงขอตัววิธุรบันฑิตเป็นค่าพนัน วิธุรบันฑิตก็ยินยอม และออกเดินทางไปพร้อมกับปุณณกักษัชช์ ระหว่างทางปุณณกักษัชช์ได้ม่าวิธุรบันฑิตด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ไม่สำเร็จ วิธุรบันฑิตแปลงใจจึง-

สอบถ้ามตุได้ความจริงทุกประการ วิธีรับมติคิดว่า ความจริงพวนางวิมลต้องการพึงธรรมจากคนมากกว่า วิธีรับมติจึงแสดงโ?vาทจนยักษ์รู้สึกนึกจะปล่อยพระองค์ให้กลับเมือง แต่พระองค์ขอติดตามไปยังนาคภดดวย

เมื่อวิธีรับมติได้เข้าเฝ้าพระยาวรวุฒิราษฎร และพระนางวิมล จึงแสดงธรรมถวายความว่า กษัตริย์ควรจะตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม มุ่งทะนุบำรุงความสุขของประชาชน บำเพ็ญกุศลและทาน เพื่อจะได้ส่งผลให้ไปเกิดในเทวโลก ธรรมข้อนี้เป็นที่พ่อพระทัยแก่กษัตริย์ทั้งสอง จึงพระราชทานรางวัลให้ และยอมให้บุณภากยักษ์แต่งงานกับนางอริหันต์ ส่วนบุณภากยักษ์ได้มอบแก้วมณีวิเศษให้วิธีรับมติ เมื่อกลับถึงเมืองอินทนต์แล้ว วิธีรับมติได้มอบแก้วมณีนั้นแก่พระเจ้าชนัญชัยไกรพย์เป็นการแสดงความจงรักภักดี

คดิธรรมจากเรื่องนี้คือ การรักษาสัจจะของตน ยอมปฏิบัติตนเพื่อเจ้าชีวิต โดยที่เห็นว่า การไปกับผู้อื่นนั้นอาจได้รับอันตราย แต่ก็คิดได้ว่า การเอาชนะผู้อื่นได้นั้น จะต้องเอาความดีชนะความชั่วจึงจะได้ ในเนื้อเรื่องแสดงธรรมต่าง ๆ อันเป็นธรรมของข้าราชการที่พึงปฏิบัติ

เวสสันดร

ในสมัยพระพุทธเจ้าวิบัสสี พระเจ้าพันธุ์มราชาผู้ครองนครพันธุ์มีราชธิดา 2 องค์พระเจ้าพันธุ์มราชาพราหมาทันแก่นจันทน์ให้พระธิดาองค์ใหญ่ และพวงมาลาไปแก่พระธิดาองค์เล็ก ราชธิดาทั้งสองจึงนำไปถวายพระพุทธเจ้าวิบัสสี พระธิดาองค์ใหญ่ตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้เป็นมาตรฐานของพระพุทธเจ้า ส่วนพระธิดาองค์เล็กอธิฐานขอให้ได้เป็นพระอรหันต์ พระธิดาองค์ใหญ่ต่อมาได้ไปบังเกิดในสวรรค์และเป็นอัครเมฬีของท้าวสักกเทพาราช เสวຍความสุขอยู่ช้านานจนจะหมดบุญ ท้าวสักกเทพาราชจึงเตือนว่า นางจะต้องจุดไปบังเกิดในมนุษย์โลก หากนางประสงค์สิ่งใดก็ให้ขอ นางจึงขอพร 10 ประการ คือ

1. ขอให้มีนัยน์ตาดำ เป็นประกาย เหมือนตาลูกเนื้อทราย
2. ขอให้มีขันคัวดำสนิท
3. ขอให้มีชื่อว่า ผุสตี
4. ขอให้มีใบสมัน្តาใจดี รักการบริจาคทานยิ่งกว่าชีวิต
5. เมื่อเวลาตั้งครรภ์ขออย่าให้อุทธรณุ่มเมื่อൺสตรีทัวไป
6. ขออย่าให้ถันหงส่องหย่อนยาน
7. ขออย่าให้มีผิวแห้งอกแม่เพียงสันเดียว
8. ขออย่าให้ร่างกายแปดเป่อนธุลีละอองได้ ๆ

9. ขอให้มีอ่านใจช่วยปลดเปลื้องคนไทยถึงประหารให้พ้นไทยได้

10. ขอให้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินในแคว้นสีว

พระอินทร์ทรงอนุญาตและทรงถวายพรให้สำเร็จทุกประการ นางจึงจุติจากสวรรค์ลงมาเกิดเป็นมนุษย์ ถือกำเนิดในครรภ์ของอัครมเหสีของพระเจ้ามหาราช ได้ชื่อว่า ผู้สุด เมื่อมีพระชนม์ครบ 16 ปี พระเจ้าสีพิราชาได้ส่งทูตมาขอไปเป็นมเหสีของสูญชัยกุமาร ต่อมากะรณะงุสติประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าเวสสันดร เมื่อประสูติก็เริ่มบำเพ็ญทาน ในวันประสูติได้มีช้างเผือกช้างหนึ่งจึงถือเป็นนิมิตดี ประชาชนจึงตั้งชื่อกันว่า ปัจจyanakenkr เมื่อพระเวสสันดรเจริญวัยขึ้นก็ยังโปรดการบำเพ็ญทานมากขึ้นด้วย พระเวสสันดรได้อภิเชกสมรสกับพระนางมัทธิริดาของพระเจ้ามหาราช และเสด็จขึ้นครองกรุงสีพิต่อจากพระราชบิดา มีโอรสทรงพระนามว่า ชาลีและพระธิดาทรงพระนามว่า กัณหา พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานอยู่เสมอ โปรดให้ตั้งโรงทาน แห่ง

ต่อมานายก็คงครั้ง เกิดข้าวยากมากแพง ฝนแล้ง ข้าวกล้าในนาเสียหาย ประชาชนอดอยากยากแคน รายภูริจึงพา กันร้องทุกข์ต่อพระเจ้ากิลงคราช พระองค์ทรงบำเพ็ญอุบลสักศิลป์อยู่ 7 วัน ฝนก็ไม่ตก ชาวเมืองจึงกราบถูลให้พระเจ้ากิลงคราชแต่งพระมหาณีไปขอช้างบ่าจัยนาเคนทร์ พระเจ้ากิลงคราชจึงแต่งพระมหาณี 8 คน ไปยังนครสีพี เมื่อพระเวสสันดรเด็จมายังโรงทาน พระมหาณีทั้ง 8 คนนั้น จึงถูลขอช้างบ่าจัยนาเคนทร์จากพระเวสสันดร พระเวสสันดรทรงหลั่งน้ำใส่มือพระมหาณีทั้ง 8 คนบนช้างให้ไป พระมหาณีทั้ง 8 จึงพาช้างบ่าจัยนาเคนทร์ไปกรุงกิลงครั้ง ระหว่างทางประชาชนพบเข้า และได้ทราบว่าพระเวสสันดรประทานช้างให้พระมหาณีทั้ง 8 ไป จึงกราบแคนมาก พร้อมใจกันไปกล่าวโวยพระเวสสันดรต่อพระเจ้าสูญชัย ขอให้ขับไล่พระโอรสออกไปจากเมือง พระเจ้าสูญชัยจึงเนรเทศพระเวสสันดรออกไปจากพระนคร เพื่อความสงบของบ้านเมือง พระเวสสันดรทรงยินยอมทำตาม และทรงบริจาคทรัพย์ครึ่งใบญี่เรียกว่า สัตตสุดกมหากาหาร คือ ช้าง ม้า รถ หูงิ โคนน ทาสหูงิ อายุ่ละ 700 พระองค์เด็จออกไปจากเมืองพร้อมด้วยนางมัทธิ ชาลี และกันหา ทั้ง 4 พระองค์เด็จไปยังเขางานกด เมื่อพระองค์เด็จผ่านไปเมืองใด กษัตริย์เมืองนั้นก็ออกมาต้อนรับและขอให้เด็จประทับในเมือง พระเจ้าเจตราช แห่งนครเจตวัช ได้ถูลให้พระเวสสันดรรับราชสมบตีในเจตวัช แต่พระเวสสันดรปฏิเสธ พระเจ้าเจตราชจึงสั่งให้ทราบเจตบุตร เป็นผู้ดูแลประทูบ้า คอยตรวจตราคนที่จะสัญจรไปมา มิให้ล่วงล้ำเข้าไปในกวนพระเวสสันดร

พระเวสสันดร นามม่ทิรี ชาลี และกัณหา เสด็จถึงสรงโนบกขรณี ท้าวสักกเทราชนมีบัญชาให้วิชญุกรรมมานร์มิตบรรณาคุณ 2 หลัง และเครื่องบริการไว้ให้แก่ลักษณ์เขวงกต พระเวสสันดรจึง

เปลี่ยนเพศเป็นชาย และนางมัธรีเป็นชายสิน แยกอาชรมันอยู่คุณละหลัง นางมัธรีอยู่กับชาลีและกัณหา พระองค์ทรงห้ามนางมัธรีเข้าเฝ้าตามลำพังในยามวิกาลด้วย

มิพระหมณผู้หนึ่งมีอาชีพขอทาน ชื่อ ชูชอก อาศัยอยู่ในตำบลทุนนวีร์ แคว้นกลิงครรช ขอกทานหางเงินได้ 100 กษาปณ นำไปฝากเพื่อพระหมณด้วยกัน แต่เพื่อนนำเงินไปใช้หมด ไม่มีเงินใช้คืน จึงได้ยกธิดาซื่อนางอมิตดาให้แก่ชูชอกแทนเงินที่ฝากไว้ ชูชอกจึงได้นางอมิตดาเป็นภรรยา ชูชอกเป็นพระหมณแก่รูปร่างอัปลักษณ เมื่อได้นางอมิตดาซึ่งเป็นสาวสวยจึงหลงใหล นางอมิตดาได้ปรนนิบติสามีสมตามหน้าที่ของภรรยาทุกประการ ชายหนุ่มที่มีภรรยาแล้ว จึงอยากให้ภรรยาของตนมีความดีงามยิ่ง นางอมิตดาบ้าง ภรรยาของชายเหล่านั้นจึงมารุมด้านางอมิตดา นางอมิตดาเสียใจ จึงให้ชูชอกไปหากาสماคอบรันใช้นาง ชูชอกจึงออกเดินทางไปหาพระเวสสันดรทันที ระหว่างทางชูชอกพนักพวนเจตบุตรที่ประดูบ้ำ ชูชอกเกรงว่าพวนเจตบุตรจะขัดขวางตน จึงอ้างว่าตนเป็นทูตมาจากเมืองสีพี เดินทางมาทูลเชิญพระเวสสันดรกลับไปครองเมืองตามเดิม พวนเจตบุตรหลงเชื่อจึงยอมให้ชูชอกผ่านไป ชูชอกไปถึงเป็นเวลาเย็นแล้ว จึงรอพักอยู่ต่อเมื่อรุ่งเช้า นางมัธรีเสด็จเข้าบ้านเพื่อหาผลไม้ ชูชอกจึงเข้าเฝ้าพระเวสสันดรทูลขอสองกุมาร พระเวสสันดรจึงพระราชทานสองกุมารให้ชูชอกไป และตั้งค่าตัวชาลี เท่ากับทอง 1,000 ลิ่ม กัณหาเท่ากับทาสี ทาสา ช้าง ม้า โโคสุกราช อาย่างละร้อย และทองอีก 100 ลิ่ม ชูชอกรับพาสองกุมารไปทันที และกระทำทารุณสองกุมารต่าง ๆ นานา เมื่อนางมัธรีกลับมาจากบ้านไม่พบสองกุมารก็เสียพระทัยจน落บไป ครั้นทราบความจริงจากพระเวสสันดร พระนางก้อนโนโழนาในการบ่ำเพ็ญทานครองด้วย

ท้าวสักกเทเวราช ทราบว่า พระเวสสันดรยกสองกุมารให้ชูชอกไปแล้ว จึงเสด็จลงมาแปลงร่างเป็นพระหมณแก่ทูลขอพระนางมัธรีจากพระเวสสันดร พระเวสสันดรก็ยอมยกให้ นางมัธรีก็มีได้ขัดขืน ท้าวสักกเทเวราชจึงแสดงตนให้เห็นแล้วถวายนางคืน พร้อมทั้งประสาทพรให้ 8 ประการ พระเวสสันดรขอพร 8 ประการ ดังนี้

1. ขอให้พระราชนิรันดร์ทรงอภัยโทษและรับกลับครองราชสมบัติคืนไป
2. ขอให้พระองค์อย่ามีจิตคิดพอใจในการช่าคน แม้ว่าคนนั้นจะมีโทษผิดเพียงใดก็ตาม
3. ขอให้พระองค์จงบินที่เพื่องของประชาชนทุกฉันหน้า
4. ขออย่าให้พระองค์ประพฤติผิดในประเวณี ลุ่อำนาจแก่สตรีทั้งปวง
5. ขอให้บุตรที่พลดพรางไปนั้นจะมีอายุยืนนาน และได้กลับมาครองราชสมบัติสืบต่อไป
6. ขอให้อาหารอันเป็นทิพย์จะบังเกิดมี นับตั้งแต่ที่ข้าพระองค์เสด็จกลับถึงพระนคร
7. ขอให้ได้โอกาสบริจาคทานสิ่งของทั้งปวงอย่ารู้จักหมดสิ้น และขอให้จิตใจจงอย่าเกิดความเสียดายในภายหลัง

๘. ขอให้เส็จสู่สุคติสวรรค์ไปตามลำดับ จนบรรลุถึงความสำเร็จพระโพธิญาณไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ชูชาพางามกุณารเดินทางมาจนถึงเชดุดรนคร นำสองกุณารไปยังพระลานหลวง พระเจ้าสัญชัยกอตพระเนตรเห็นชูชา กับสองกุณารจึงสอบถาน ได้ความว่ากุณารทั้งสองเป็นราชนัดดาจึงได้นำเงินมาได้เป็นมูลค่าตามที่พระเวสสันดรทรงตั้งไว้ ตัวชูชาได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี ชูชา กับโภคอาหารเกินขนาดจึงถึงกาลกิริยาตายในที่บริโภคนั้นเอง พระเจ้าสัญชัยพร้อมด้วยสองกุณารนำขบวนเกียรติยศเสด็จไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรรยังเข้าวงกตเสด็จกลับเข้าเมือง พระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติตามเดิมต่อไป ทรงแบ่งราชทรัพย์ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งใช้ทະนຸบ່າງบ้านเมือง อีกส่วนหนึ่งสำหรับบាំເណັກທານ บ້ານເມືອງຮ່ວມຍືນເປັນສຸຂະລອດມາ

คติธรรมที่ได้จากเรื่องนี้ คือ การบริจาคทานอันยิ่งใหญ่ แม้กระหั้นบุตร และภริยา ก็บริจาคได้ นับว่าเป็นการเสียสละอย่างสูง นอกจากนี้พระเวสสันดรยังประกอบด้วยเมตตาธรรมเป็นที่ดี มีจิตบริสุทธิ์ ไม่คิดร้ายต่อผู้ใดทั้งสั้น

5. ມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายเรื่องหนังสือມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາໄວດังนี้ “หนังสือມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາຄົມກົງນີ້ ແຕ່ງໜີເນື້ອພຸຖທສາສນກາລປະມານ 500 ພຣະຍາ ພຣະຄັນຄຣຈານຈາරຍ໌ປະສົງຈະໜີແຈ່ງຂ້ອພະຫວັນນີ້ໃນພະພຸທທສາສນໄທແຈ່ງແຈ່ງພັນວິມິຕົກັງໝາ ຈຶ່ງເອາອົດນິການເວື່ອງພຣະນາຄເສັນແກ້ບໍ່ຢູ່ຫາພຣະຍາມີລິນທຶນໂຍນກຣາຊ ອັນເປັນເຮືອມີຄວາມຈົງເປັນເຄຳນຸລາມາດັ່ງເປັນເຄົາ ແລ້ວແຕ່ງອົບນາຍພຣະຫວັນນີ້ຕາມອນຸມືຂອງທ່ານ

อาจารย์ริดส์ เดวิดສຍอกย่อว่า หนังสือມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫານີ້ເປັນหนังสือທີ່ແຕ່ງດີ ນັ້ນເປັນຍ່າງຍອດໄດ້ຄົມກົງນີ້ ວ່າໃນບຽດທາหนังสือທີ່ແຕ່ງກາຍຫັ້ງພຣະໄຕຣົງກົດວ່າຍັນ หนังสือທີ່ແຕ່ງດີໄກລ້າເດີຍ หนังສือມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫານີ້ມີແຕ່ງหนังສໍອວິສຸກທຶນຮົບຮອບຂອງພະພຸທໂນຍາຈາກຍົມກົງເດີຍວ ແຕ່หนังສໍອມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາເປັນหนังສໍອເກົ່າກ່ອນວິສຸກທຶນຮົບຮອບຂ້ານານ ຈຶ່ງແມ່ພຣະພຸທໂນຍາຈາກຍົມກົງຜູ້ໄປທ່າສັງຄາຍນາໃນລັກກາທີ່ປ່າຍເນື້ອພຣະພຸທທສາສນກາລ 949 ພຣະຍາ ແລະແຕ່ງຄົມກົງວິສຸກທຶນຮົບຮອບນີ້ ກົງໜ້າ້າງໜັງສໍອມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາ ເປັນຫຼັກຄວາມວິຈຈີຍໃນหนังສໍອອຮຽກຄາທີ່ພຣະພຸທໂນຍາຈາກຍົມກົງແຕ່ໜ້າຍແທ່ງ ຈຶ່ງເຫັນໄດ້ວ່າໜັງສໍອມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາຄົມກົງນີ້ ນັກປະຈຸບັນຄືກັນວ່າເປັນຫຼັກສູງໃນຂ້ອວິຈຈີຍພຣະຫວັນນີ້ແຕ່ດີດໍາບຽບ ແລ້ວ

ต່ອມາຄື່ງຮັກາລທີ່ ၅ ເນື້ອຈັດຕັ້ງໝາມກຸງຮາຈວິທາສັຍ ມີໜັງສໍອຮຽມຈັກໜຸຂອງມາວິທາລັຍພິມພົວກັບເປັນຮາຍເດືອນ ສາມແດ່ງພຣະນາສມ່ານເຈົ້າ ກຣມພຣະຍາວິຫຼາຍານວໂຣສໄດ້ກຽງແປລມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາພິມພົວໃນໜັງສໍອຮຽມຈັກໜຸອີກຮັງໜັງໜຶ່ງ ໜັງສໍອມີລິນທຶນບໍ່ຢູ່ຫາທີ່ແປລເປັນການໄທຢ່າງແລ້ວ ຈຶ່ງມີອຸ່ນ 3 ຈັນ

คือฉบับแปลครั้งกรุงศรีอยุธยาฉบับ । ฉบับแปลครั้งรัชกาลที่ 3 ฉบับ । และฉบับแปลในมหากรุ๊ปราชวิทยาลัย ฉบับ ।"

หนังสือมีลินทบัญหานี้เป็นหนังสือแต่งทางอินเดียข้างเหนือ เข้าใจว่าเดิมคงแต่งเป็นภาษาสันสกฤตหรือภาษาปราการดุล ฉบับเดิมสูญหายไป ชาวลังกาได้แปลฉบับเดิมเป็นภาษาบาลีไทยได้ต้นฉบับมาจากลังกาที่ปัจจุบันนี้เอง มีลินทบัญหานั้นของไทยนี้ เป็นฉบับแปลครั้งสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะเป็นฉบับสมบูรณ์ที่สุด

ต้นเรื่องเป็นบทประณามคatha และอารัมภคatha กล่าวถึงพระอรรถกถาเจริญ ชื่อดิบีภูกุพากย์ เตรเจ้า เป็นผู้แต่งมีลินทบัญหานี้ กล่าวถึงมหาปรินิพพานสูตร สังฆการทำให้มนุษย์ไปเกิดในภูมิค่างๆ ทั้งภูมิ (ทุคติภูมิและสุคติภูมิ) รูปภูมิและอรุปภูมิ และเมื่อเกิดแล้วย่อมทำลายไปไม่เที่ยงแท้เปร ปรุวนเป็นอนิจจทุกข์ข้อนั้นตัว กล่าวถึงการทำสังคายนาพระธรรมวินัย และมีพุทธทำนายถึงพระนาค-เส่นและพระยามิลินท์ในมหาปรินิพพานสูตร

ในการอารัมภคatha แบ่งมีลินทบัญหานี้ 6 สถานคือ

"แก้ด้วยบุพเพปโยคสถาน । มิลินทบัญหาสถาน । เมณฑกบัญหาสถาน । อุนุมานบัญหาสถาน । ลักษณบัญหาสถาน । อุปมาภากาบัญหาสถาน । เป็น 6 สถานด้วยกัน"

ตั้งแต่มีลินทบัญหานี้ไปจนถึงอุปมาภากาบัญหานี้จะวิสชนาเป็นเอกเทศคือ พระยามิลินท์ถ้าบัญหานี้เรียกว่า มีลินทบัญหานี้ มี 2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะบัญหานี้ เช่น ถ้ามี ผัสสะเจตสิก มีลักษณะอย่างไร
2. วิมติจเฉทบัญหานี้ เป็นการถามเพื่อจะตัดเสียงมิให้สงสัย

เมณฑกบัญหานี้ 2 ลักษณะ คือ

1. มหาตตคatha เป็นการกล่าวถึงข้อวัตรปรนนิบติ
2. โยคิกatha กล่าวด้วยโยคาวจรปรนนิบติโดยเยี่ยงมีเยี่ยงลา

อุนุมานบัญหานี้ เป็นลักษณะที่พระนาคเส่นแสดงเป็นธรรมนคร ดังพระพุทธเจ้าได้อุนุมานบัญหานี้ยังเห็นธรรมนครที่พระองค์สร้างไว้

อุปมาภากาบัญหานี้ คือข้ออุปมาแก้ไขได้ถ้ากัน

ในบุพเพปโยคคatha กล่าวถึงบุพพกุคลของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเส่นได้สั่งสอนรวมมากล่าวคือในสมัยศาสนาสมเด็จพระกัสสป พระนาคเส่นเกิดเป็นพระภิกษุ และพระยามิลินท์ เกิดเป็นสามเณรน้อยผู้เป็นศิษย์ค่อยรับใช้ สามเณรน้อยนั้นตั้งปณิธานว่า ถ้าไปเกิดในพพได้ ขอให้มีบัญญาเหมือนคลื่นในน้ำ ส่วนพระภิกษุตั้งปณิธานว่า ถ้าเกิดในพพได้ ขอให้มีบัญญา แก้บัญหานั้นของสามเณรนี้ได้ ทรงภิกษุและสามเณรได้เวียนว่ายตายเกิด ในมนุษย์และสวรรค์ อัญประภาณสั่นพุกขันดรหนึ่ง

หลังจากพระสมณโຄดมศากยบุตรเสด็จปรินิพพานแล้ว ประมาณ 500 ปี พระภิกษุและสามเณรทั้งสองรูปนี้ ก็มาเกิดเป็นพระนาคเสนและพระยาเมลินท์ เพื่อแก้บัญชาพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ให้กระจงขึ้น สมตามพุทธทำนายในมหาปรินิพพานสูตร

สามเณรได้มาเกิดเป็นกษัตติย ทรงพระนามว่าพระเจ้ามิลินท์ เป็นผู้มีสติบัญญາเฉลี่ยวฉลาดรอบรู้ในศิลปศาสตร์ 18 ประการคือ

1. สูติ คือ รู้จักภาษาสำเนียงสัตว์ มีนกร้อง เป็นต้น
2. สมุนดิ คือ รู้จักกำเนิดเขาและไม่ว่าชื่ออะไร
3. สงขยา คือ ผู้คัมภีร์เลข
4. โยโคล คือ รู้ภารกิจจะเป็นช่าง
5. นดิ คือ รู้ที่จะเป็นครูสั่งสอนท้าวพระยาทั้งปวง
6. วิเศสิกา คือ รู้คัมภีร์จะเลี้ยงฝูงชนให้เป็นสิริมงคล
7. คณิกา คือ รู้นับนักขัตฤกษ์ รู้คำราดาว
8. คนธพพา คือ รู้ภารกิจบรรพเทลง
9. ติกิจุชา คือ รู้คัมภีร์แพทย์
10. ชนุพุเพรา คือ รู้ศิลปศาสตร์ยิงธนู
11. ปุราณา คือ รู้จักว่าที่นี่เป็นที่บ้านเก่าเมืองเก่าเป็นที่เก่า
12. อิติหาสา คือ รู้จักทิศนันทน์กินข้าวเป็นมงคล
13. โชคสา คือ รู้จักคัมภีร์พยากรณ์ รู้ทายว่าคนนี้เดือนวันคืนอย่างนั้นจะดีและร้าย
14. หมาย คือ รู้ว่านี่เป็นแก้ว นี่มิใช่แก้ว
15. เหตุ คือ รู้จักเหตุรู้จักผลจะบังเกิด
16. วนตา คือ รู้จักที่จะเลี้ยงโคงะบือ รู้ภารกิจห่วงพิชลงในน้ำໄร ให้เกิดผล
17. ยุทธสา คือ รู้คัมภีร์พิชัยสงคราม
18. ฉนุทสา คือ รู้จักคัมภีร์ผูกบทกลอนกาพย์โคลง

พระยาเมลินท์ได้ถามบัญชาแก่ครูหง 6 คือ ปูรนกัสสป 1 มักชลิโคสาล 1 นิคัญ นาฏ-บุตร 1 สัญชัย เวจัญชลิบุตร 1 อชีต เกสกัมพล 1 ปกุทธ กัจจายน 1 ซึ่งเมื่อพระยาเมลินท์ถามบัญชาแล้วครูหงเล่าตนนั้นตนบัญญาหากำตอบไม่ได้

ความจริงครูหง 6 นี้เป็นเจ้าของลัทธิซึ่งมีลัทธิค่าสอนแตกต่างจากค่าสอนของพระพุทธเจ้า และพระพุทธองค์เรียกศาสตรของลัทธิเหล่านี้ว่า พวกรรมชาทิฐิ ครูหง 6 นี้ ได้กล่าวแล้วในภูมิหลังของพุทธศาสนาที่ 4 พระยาเมลินท์ ได้ถามบัญชาพวกรรมเจ้าลัทธิต่าง ๆ มาจนถึงพระอาญาลเป็นองค์สุดท้าย

ในที่สุดพระยามิลินท์จึงได้เด็จไปยังสองไวยบวณเพื่อทรงถามบัญชาธรรมกับพระนาค-เสน ต่อไปนี้เป็นดัวอย่างบัญชาที่พระยามิลินท์กับพระนาคเสนปุจจาวิสัชนา กัน การเปรียบนามเหมือนกันรถ (ปฐมวรรค นามบัญชาที่ 1)¹¹

พระยามิลินท์เด็จเข้าไปหาพระนาคเสน และทรงถามว่า “พระผู้เป็นเจ้ามีนามว่าอะไร哉”

“มหาบพิตร คุณหงหลายเขารெยกอาทิตย์ นาคเสน นาคเสนนั้นแหล่ เป็นชื่อที่เพื่อนพระหมจรรย์ทั้งหลายเรียกอาทิตย์ นารดาบิดาท่านได้ตั้งชื่ออาทิตย์ ดังนั้นคำว่า นาคเสน เป็นชื่อที่กำหนดใช้เรียกขานกัน เป็นสมมติโวหารที่โลกตั้งไว้ จะมีสัตว์มีบุคคลเป็นที่ตั้งแห่งนานาทิชีถือตั้งมั่น ในชื่อหงปวงนั้นโดยปรมัตถ์หมายได้”

พระยามิลินท์ ตรัสว่า “ชาวโยนกหง 500 และพระสงฆ์หง 8 หมื่น จงพึ่งถ้อยคำพระนาคเสนบอกแก่ข้าพเจ้าว่า เพื่อนพระหมจรรย์เรียกท่านว่านาคเสน จะมีสัตว์มีบุคคลในชื่อนั้นโดยปรมัตถ์หมายได้ ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ถ้าสัตว์และบุคคลไม่มีเหมือนดังคำพระผู้เป็นเจ้าว่า และใครเล่าที่ถ้อยคำ บินทบาท เสนาสนะ และเกสชแก่พระผู้เป็นเจ้าหงหลาย และใครเล่าที่ใช้ชีวิร บินทบาท เสนาสนะ และเกสชเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์ ใครเล่าที่คำรชีวิตอยู่โดยธรรม ใครเล่าที่เจริญกรรมฐาน และใครเล่าที่บรรลุนิพพาน ใครเล่าที่ล่าสัตว์ ลักษรพย ประพฤติดีในการ พูดเห็น และดีมสุรameriy ถ้าข้อความที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าววนนั้นเป็นความจริง ก็ย่อมไม่มีกุศล หรืออคุณแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มีผลหรือผลลัพธ์แห่งบุญและบาป ถ้าหากมีใครผ่าท่าน ก็คงจะไม่มีบัญชาเกี่ยวกับมาตราใด ๆ และคงไม่มีอุบัชษาย์ หรืออาจารย์ใด ๆ ในสังคม凡俗 และไม่มีการบรรพชาอุปสมบท ถ้าเพื่อนพระหมจรรย์เรียกท่านว่า นาคเสนแล้วจะไร้เล่าคือนาคเสน ท่านจะบอกว่าผู้ของท่านคือนาคเสน กระนั้นหรือ”

“ไม่ใช่ดังนั้น มหาบพิตร”

“เล็บของท่าน พื้น หนัง หรือร่างกายส่วนอื่น ๆ หรือรูปภายนอก หรือเวทนา หรือสัญญา หรือสังขาร หรือวิญญาณ เป็นนาคเสน ในสิ่งเหล่านี้มีอะไรบ้างเป็นนาคเสน”

“ไม่ใช่ทั้งนั้น มหาบพิตร”

“แล้วทั้งหมดนี้รวมเข้าด้วยกันจึงเป็นนาคเสนอย่างนั้นหรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น มหาบพิตร”

“หรือว่ามีสิ่งอื่นใดนอกจากสิ่งเหล่านี้เป็นนาคเสน”

“ไม่ใช่อย่างนั้น มหาบพิตร”

¹¹ งานก ทองประเสริฐ, มือเก็ลลักษณะประเพณีอินเดีย เล่ม 1 (พะนก : ราชบัตทิก, 2512), หน้า 200-208.

“แล้วก็หมดที่หม่อมฉันถูก หม่อมฉันไม่พูดนาคเสนเลย นาคเสน เป็นเพียงเสียงเสียงหนึ่งนั้นเอง สิ่งที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าววันนั้นจึงเป็นคำโกหกทั้งสิ้น”

แล้วนาคเสนได้ทูลถามพระยามิลินทว่า

“มหาบพิตร พรองค์เสด็จมาที่นี่โดยวิธีใด เสด็จเดินมาหรือว่าประทับนั่งยอดยานมา”

“มาโดยรถ พระผู้เป็นเจ้า”

“พระองค์โปรดบอกอาตามาริว่าอะไร คือรถ งอนรถ คือรถกระนั่นหรือ”

“มิใช่เช่นนั้น พระผู้เป็นเจ้า”

“เพลา ล้อ คันชัก เรือนรถ กงหรือปูภักเป็นรถ กระนั่นหรือ”

“สิ่งเหล่านี้ไม่มีอะไรเป็นรถออก พระผู้เป็นเจ้า”

“สิ่งต่าง ๆ ที่แยก ๆ กันเหล่านี้รวมเข้าด้วยกันเป็นรถกระนั่นหรือ”

“ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า”

“สิ่งอื่นใดนอกจากส่วนต่าง ๆ ที่แยกกันนี้เป็นรถกระนั่นหรือ”

“ไม่ใช่เช่นนั้น พระผู้เป็นเจ้า”

“มหาบพิตร อะไร ๆ ที่อาตามาถามมานั้น อาตามาไม่พูดร้อยเลย รถเป็นเพียงเสียงเสียงหนึ่งเท่านั้นเอง แล้วอะไรเล่าคือรถ ที่มีหานพิตรครัวสันนึกโกหกทั้งสิ้น ไม่มีรถอยู่เลย”

“เมื่อพะนาคเสน ได้กล่าวดังนั้นแล้ว พากโยนกหง 500 กิรัง “สาข” ขันพร้อมกัน แล้วกราบทูลพระราชาว่า

“ขอเดชะ ขอพระองค์ได้ทรงแก้เกิดพระเจ้าข้า”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “หม่อมฉันจะได้เจรจาหมุสากหามิได้ นามบัญญัติชื่อว่า รถนั้น อาศัยสัมภาระเครื่องรถ พร้อมกันหมด ค้องอน ล้อ เพลา คันชัก และเรือนรถ เป็นต้น ทั้งหมดจึงได้บัญญัตินามชื่อว่า รถ พระผู้เป็นเจ้า”

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า “ดูก่อนมหาบพิตร “พระองค์ทรงทราบดีแล้วว่า คำว่ารถหมายถึงอะไร อาตามาก็เหมือนกันที่จะต้องถวายพระพรว่า ชื่อนาคเสนนี้จะได้มุสากหามิได้อาถยากาการ 32 ของอาตามานี้แหละ จึงได้บัญญัตินามชื่อว่า นาคเสน เช่นเดียวกัน”

ชีวิตเมืองแปลวไฟ (ทุติยวรรค ธรรมสัณติบัญชาที่ 7)

พระยามิลินท์ได้ตรัสตามพะนาคเสนว่า “พระคุณเจ้านาคเสนผู้เจริญเมื่อคนเราเกิดมา นั้น เข้ายังคงภาวะอย่างเดียว หรือกล้ายเป็นภาวะอีกอย่างหนึ่งไป”

พระนาคเสนอว่า “มหาบพิตร เมื่อเขาก็ขึ้นมาแล้ว จะคงภาวะอยู่อย่างเดิมก็ทำไม่ได้ จะเปลี่ยนภาวะไปเป็นอย่างอื่นก็ทำไม่ได้”

พระยามิลินท์ทรงรับสั่งว่า “ขอ nimitt พรหผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ้งก่อน”

พระนาคเสนอถวายพระพรอุปมาว่า “มหาบพิตร เปรียบเหมือนมหาบพิตร เมื่อยังทรงเป็นหารกแรกปะสูดินอนหมายอยู่ มีร่างกายอ่อนนุ่ม เล็กและอ่อนแอก ถ้าพระองค์ทรงเป็นทารกคนนั้นแล้วคริศาที่ทรงเจริญเติบโตขึ้นมา”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า หาได้เป็นเช่นนี้ไม่ ทรงเป็นภาวะหนึ่งและหมื่นฉันเป็นอีกภาวะหนึ่ง”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “ถ้าเป็นเช่นนั้น มหาบพิตร พระองค์ก็ยอมไม่มีพระราชมารดา หรือพระราชบิดา ไม่มีพระอาจารย์ ในกระบวนการสั่งสอนในการฝึกฝนมารยาท หรือในการให้น้ำยาเด็กที่โรงเรียนเป็นภาวะหนึ่ง และคนหนุ่มที่สำเร็จการศึกษาแล้วเป็นอีกภาวะหนึ่งภรรยานั้นหรือคน ๆ หนึ่งก่ออาชญากรรมขึ้น แล้วอีกคนหนึ่งจะต้องได้รับทุกข์เวทนฯ เพราะอาชญากรรมน้อย่างนั้นหรือ”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ หาเป็นเช่นนี้ไม่ แต่ในเรื่องนี้พระคุณเจ้าจะเป็นกราไ ของวิสัยนาด้วยเด็ด”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “เปรียบเหมือนอาทิตย์ เมื่อยังเป็นหารกอยู่ก็ตัวอาทิตย์ ครั้นจะเรียกว่ายังอยู่ก็เป็นตัวของอาทิตย์ จะกลับกลายเป็นอื่นก็ทำไม่ได้ เพราะอาศัยการสืบต่อแห่งร่างกาย ชีวิตทุกข์นี้จึงได้รวมอยู่ในเอกภาพที่แท้จริงอย่างหนึ่ง”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “ขอพระผู้เป็นเจ้าได้อุปมาให้แจ้งแจ้งด้วยเด็ด”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร สมมติว่ามีชายคนหนึ่งตามประทีปไว้ ประทีปนั้นคงจะลุกโพลงอยู่ต่อลดราตรีใหม่”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “ประทีปนั้นอาจลุกอยู่ต่อลดหั้งคืนได้แน่นอน”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ที่นี้เปลวที่ลุกอยู่ในมัชณิมายานน์ เป็นอันเดียว กับเปลวที่ลุกในปฐมยามหรือไม่”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “หาได้เป็นอันเดียวกันไม่”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร เปลวที่ลุกในเวลาปัจฉิมยามนั้น เป็นอันเดียวกับเปลวที่ลุกในมัชณิมายามหรือเปล่า”

พระยามิลินท์ตอบว่า “ไม่ได้เป็นเปลวอันเดียวกันเลย”

พระนาคเสน่ห์ว่า “ดังนั้นในปฐมยามก็มีประทีปอันหนึ่ง ในมัชพิมายก็มีประทีปอีกอันหนึ่งและในบ้ำจิมยามก็มีประทีปอันหนึ่งกระนั้นหรือ”

พระยาณิลินท์ตรัสว่า “มิใช่เป็นเช่นนั้นออกพระคุณเจ้า ประทีปอันเดียวกันนี้แหล่งที่ส่องแสงอยู่ตลอดคืน”

พระนาคเสนอวายพระพรว่า “มหาพิตร ธรรมสันติการสืบสายแห่งรูปธรรม นามธรรม ก็เช่นเดียวกันนั้นเอง บุคคลหนึ่งเกิดขึ้น อีกคนหนึ่งจากไป และลำดับต่อๆ จะสืบเนื่องกันไปโดยไม่มีภาวะที่รู้ตัวเลย เป็นอย่างเดียวกันก็ไม่ใช่ เป็นอีกอย่างก็ไม่ใช่”

พระยาณิลินท์ทูลว่า “สาสุ ตีแล้วพระคุณเจ้านาคเสนอผู้เจริญ”

มนุษย์แตกต่างกันเพราผลแห่งกรรม (จดหมายบรรยาย กัมมานาการณ์ บัญหาที่ 4)

พระยาณิลินท์ทูลถามว่า “ข้าแต่พระนาคเสนอผู้เจริญ ทำไม่ให้อคุณทั้งปวงจึงไม่เหมือนกัน บางคุณก็มีอายุสัน บางคุณก็มีอายุยืน บางคุณก็มีโรค บางคุณก็มีสุขภาพดี บางคุณก็มีรูปร่างหน้าเกลี้ยด บางคุณก็มีรูปร่างสวยงาม บางคุณก่ออุณหภูมิ บางคุณก็แข็งแรง บางคุณก็ยากจน บางคุณก็มี บางคุณก็ต้องอยู่ บางคุณก็สูงค่ำ บางคุณก็โง่ บางคุณก็ฉลาด”

พระนาคเสนอวายพระพรว่า “มหาพิตร ทำไม่พิชทั้งหลายจึงไม่เหมือนกัน บางชนิดก็ขึ้น บางชนิดก็ฝื้นฟื้น บางชนิดก็เผ็ดร้อน และบางชนิดก็หวาน”

พระยาณิลินท์ตรัสตอบว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ หม่อมฉันสั่นนิษฐานว่า พิชเหล่านั้นมาจากการเม็ดพิชที่ต่างชนิดกัน”

พระนาคเสน่ห์ทูลวายพระพรว่า “มหาพิตร คนทั้งหลายก็เช่นเดียวกันนั้นแหล่ง คนทั้งหลายที่ไม่เหมือนกันก็เพราไม่กรรมต่างๆ กัน สมดังพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายต่างก็มีกรรมเป็นของตนเอง สัตว์ทั้งหลาย เกิดมาตามกรรมของตน ยอมเป็นสามชาชิกของผ่าพันธุ์ หรือครอบครัวตามกรรมของตน และต่างคนต่างก็มีกรรมปกคลุมทั้งนั้น กรรมนี้แหล่งที่เป็นผู้แบ่งสัตว์ให้เป็นต่างๆ กัน สูงนำ้ ต่ำบ้าง”

พระยาณิลินท์ตรัสว่า “ที่พระคุณเจ้าวิสัชนา mann แจ่มแจ้งแล้ว”

ไฟนรกร้อนกว่าไฟธรรมดา (จดหมายบรรยาย ปักดิอัคคี โถนิรยัคคินอุณหกาраж บัญหาที่ 6)

พระยาณิลินท์ทูลถามว่า “ไฟธรรมดานี้ร้อนพอประมาณ อันไฟนรกร้อนกว่าไฟในมนุษย์ เปรียบเหมือนอาภัณฑ์ล้านอ้อยใหญ่ ใส่ลงไปในไฟนรกรไม่ถึงวันก็ย่อยไปหมด แต่สัตว์ในนรกรให้ม้ออยพันบีมได้ย่อยยับ จะให้เชื่อได้อย่างไร”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายคือไก่ นกยุง และเต่า สัตว์เหล่านี้ กินก้อนกรวด ก้อนหินหงายและละเอื้อด เสือโคร่ง ราชสีห์ ย้อมกินกระดูกและสัตว์เนื้อใช้หรือไม่”

พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า “เป็นเช่นนั้น พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “กรวด หิน กระดูก และเนื้อ ที่สัตว์เหล่านั้นกินเข้าไป ตกไปถึงในลำไส้ก็อยยับเป็นอุจจาระไปใช้หรือไม่”

พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า “ใช้แล้วพระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “สัตว์ที่ปฏิสินธิในครรภ์ของสัตว์เหล่านี้จะดองย่อยยับไปด้วย หรือ มหาบพิตร”

พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า “มิได้อยอยับไปด้วยดอก พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “เป็นเพาะเหตุใดเหล่า มหาบพิตร”

พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า “กายของสัตว์ที่ปฏิสินธิในครรภ์มิได้อยอยับไป ก็ด้วยอาศัย กรรมรักษาไว้ พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “สัตว์นรกมีกรรมรักษาไว้เหมือนกัน ถึงให้ม้อยในนรก มากกว่าพันปีต้ายแล้วเกิด เกิดแล้วตายในรกรนั้นก็มิได้อยอยับสูญหายไป เหตุด้วยกรรมรักษาไว้ สมดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ถูก่อนกิกขุทั้งหลาย สัตว์ทั้งปวงในรกรนั้น ยังไม่สั่นบาปกรรมตราบ ไดเมื่อใหม่มียังคงอยู่ในนรกตราบหนึ่น จะได้ทำกาลกิริยาตามสูญหายไปหมายได้ มหาบพิตร”

พระยามิลินท์ทูลว่า “ที่พระคุณเจ้าวิสัชนา mannī สมควรแล้ว”

กรรมทำให้เวียนว่ายตายเกิดอญ្យ (บัญจมวรม อมมหากา ya อัญญากายสังกมนัญหาที่ ๗)

พระยามิลินท์ทูลถามว่า “สัตว์ทั้งปวงเมื่อตายแล้ว ดวงจิตออกจากร่างแล้ว จะไปสู่ร่างอื่น ได้หรือไม่”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “สัตว์ทั้งปวงเมื่อสันชีวิตแล้ว ดวงจิตนั้นจะไปบังเกิดใน รูปกายอื่นเมื่อได้ มหาบพิตร”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าสัตว์ทั้งปวงเมื่อดวงจิตออกจากร่างนี้แล้วไม่ไปสู่กายอื่น ก็จะไม่ พ้นจากบาปกรรมหรือ พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร สัตว์ทั้งปวงไม่เกิดแล้วเมื่อได้กัพันจากบาปกรรม เมื่อนั้น ถ้ายังวนเวียนปฏิสินธิอยู่ต่ำราบได ก็ยังไม่พ้นจากบาปกรรมตราบหนึ่น”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “ขอพระผู้เป็นเจ้า ได้อุปมาให้แจ่มแจ้งจัวยเด็ด”

พระนาคเสนอถวายพระพรอุปมาว่า “เปรียบได้กับบุรุษผู้หนึ่งลักษณะม่วงที่เข้าปลูกไว้ เจ้าของจับได้เอาตัวผู้นั้นมาส่งครบาล ใจนั้นจะต้องได้รับโทษหรือไม่ มหาบพิตร”

พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า “ใจนั้นต้องได้รับโทษแน่นอน พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “ผลมะม่วงนี้เป็นผลต่อกันมาจากมะม่วงผลเดิม ผล (กาย) เป็นอื่นแล้ว เห็นจะไม่มีโทษดอกกรรมมั้ง”

พระยามิลินท์ตรัสว่า “ผลมะม่วงเกิดจากพันธุ์มะม่วงที่เข้าปลูกไว้ ใจลักษณะต้องมีโทษ พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “สัตว์กระทำกรรมไว้อย่างใดในชาตินี้ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี (กุศลกรรม) หรือกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) ก็จะติดตัวผู้นั้นไป ถึงจะเกิดในชาติอื่น เป็นนามรูปอื่น จะพันจากกรรมก็หาได้ไม่ เมื่อนัดใจลักษณะต้องมีโทษ ใจพันโทษไปก็หมายได้ จะนั้น”

พระยามิลินท์ทูลว่า “ที่พระคุณเจ้าวิชสัชนามนั้น จำจงแจ้งแล้ว”

เคยทำบ้าไปแต่ไกล้มระลอกถึงพระพุทธคุณได้ขันสรวล (สัตตมารุค วัสดุสุล บัญชาที่ 2)

พระยามิลินท์ตรัสตามว่า “บุคคลผู้ใดทำอกุศลกรรมจนอายุได้ร้อยปีครึ่นไกลจะตาย มีสถิรจะลึกถึงพระพุทธคุณครั้งเดียวเท่านั้น เมื่อตายไปได้มังเกิดในสรวล และบุคคลผู้ใดฆ่าสัตว์เพียงครั้งเดียวตายไปก็ตกนรก จะให้เชื้อได้หรือพระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร บุคคลได้ม่าสัตว์แม้เพียงครั้งเดียว และมิได้กระทำบุญกุศลไว้เลย เมื่อตายไปก็เกิดในนรกได้ เปรียบดังก้อนศิลาห้อยใส่ไว้ในน้ำ น้ำว้าจะพาศิลาลอยอยู่เห็นอน้ำได้ และศิลานั้นถ้านุคลาวลงในคงคาน ศิลาน้อยนั้นย่อมจะลอยอยู่เห็นอน้ำไม่ได้ใช่หรือไม่”

พระยามิลินท์ตรัสตอบว่า “เป็นเช่นนั้น พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ถ้าเอศิลานับด้วยร้อยเล่มเกวียนบรรทุกไว้ในสำเภาลำใหญ่ ศิลานั้นจะลอยอยู่เห็นอน้ำได้หรือไม่”

พระยามิลินท์ ตรัสตอบว่า “ล้อยอยู่ได้เช่น พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ศิลานั้นเปรียบประดุจอกุศลกรรม นานาหูดูจกุศลกรรม ถ้ากุศลกรรมมิได้รองรับอยู่แล้ว ก็มิอาจจะพาลอยไปได้ ย่อมจะจมอยู่ในจุราบายภูมิ ถ้ากุศลกรรมรับรองอยู่แล้ว ก็จะพาลอยไปได้ เหตุนั้นชนที่ประมาณที่ยอมประกอบอกุศลกรรมเนื่องกันไปมากขึ้นทุกที ดุจนาวาอันเพียบด้วยศิลา มีแต่จะจมลงในมหาสมุทรในที่สุด”

พระยามิลินท์ทูลว่า “สาข ดีแล้ว พระคุณเจ้าผู้เจริญ”

ขั้นตอนควรขึ้น ยกคนควรยก (เมณฑกบัญชา จดหมายรับ ห้องสานักคหบัญชาที่ 2)

พระยามิลินทร์ตรัสว่า “พระพุทธองค์เคยคำรับสั่งให้มีความเมตตาต่อสัตว์โลก กรณีต่อมาคำรับสั่งว่า ธรรมชาติที่ควรขึ้นก็ขึ้น ตัดมือตัดเท้า ของจำ หรือฆ่าให้ตาย ก็ควรทำ ที่ควรยกย่อง ก็ควรยกย่อง พุทธคำรับสั่งเช่นนี้ จะเชื่อถือได้อย่างไร”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร พระพุทธองค์คำรับสั่ง ควรจะขึ้นก็ขึ้น ควรจะยกย่องก็ยกย่องนั้น มิใช่ว่าพระพุทธองค์จะให้ขึ้นด้วยความໂกรธ หรือยกย่องด้วยความพอใจรักใคร ก็ตามได้ พระพุทธองค์ทรงมุ่งดูธรรมเป็นประมวล กำหนดตามสภาพธรรมที่เป็นจริง คือ จิตฟุ่งช่าน ก็ให้ขึ้น จิตที่สงบก็ให้ยกย่อง จิตที่เป็นอกุศลก็ให้ขึ้น จิตที่เป็นกุศลก็ให้ยกย่องเชิดชู คนที่ปฏิบัติผิดก็ให้ขึ้น คนที่ปฏิบัติชอบก็ให้ยกย่อง ผู้เป็นโจรก็ให้ขึ้นมิใช่ยกย่องโจร”

พระยามิลินทร์ตรัสว่า “บุคคลที่เป็นโจรก็ให้ขึ้น ผู้จะขึ้นโจรควรจะขึ้นอย่างไร”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร ผู้ที่จะขึ้นโจรนั้น ก็ต้องขึ้นตามโภคคือควรจะว่ากล่าวตักเตือน กว่ากล่าวตักเตือน ควรจะปรับกึ่งรับ ควรจะเนรเทศก์เนรเทศ ควรจะของจำก ของจำไว้ และควรจะฝ่าก็ให้ฝ่าเสีย”

พระยามิลินทร์ตรัสว่า “ควรจะฝ่าก็ให้ฝ่านั้น เป็นพุทธอนุมติหรือ”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มิใช่พุทธอนุมติออก มหาบพิตร”

พระยามิลินทร์ตรัสว่า “ถ้านั้นนั้น การฝ่าโจรควรฝ่าด้วยเหตุใดเล่า พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร การฝ่าโจรนั้นมิได้มีโดยพุทธอนุมติ แต่มีโดยโจรนั้นได้กระทำความผิดเอง มีโภคเข้าจึงมี หากว่าราชบุรุษทั้งหลายจะจับคนซึ่งเดินอยู่ตามถนนแล้วมิได้กระทำความผิดไปฝ่าเสีย โดยพระราชนองการของมหาบพิตร จะได้หรือไม่”

พระยามิลินทร์ตรัสว่า “จะทำเช่นนั้นมิได้ พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “เหตุใดจึงไม่สมควรทำเล่า มหาบพิตร”

พระยามิลินทร์ตรัสว่า “บุรุษนั้นมิได้กระทำความผิด จะไปลงโภคเข้าย่างไรเล่า พระคุณเจ้า”

พระนาคเสนอถวายพระพรว่า “มหาบพิตร คนที่หากความผิดมิได้ ราชบุรุษจะฝ่าเสียโดยพระราชนองการของพระองค์ไม่ได้ ครั้นเมื่อบุรุษนั้นทำความผิดเองจึงมีได้ มีอุปมาณณได การฝ่าโจรก็มิได้ทำโดยพุทธอนุมติ มีอุปมาณณนั้น เพราะโจรทำความผิดด้วยตนเองจึงต้องถูกฝ่า โจรนั้นได้รับภัยพระกรรมของคน”

พระยามิลินทร์ทูลว่า “สาธ ถูกต้องแล้วพระคุณเจ้าดูเจริญ”

พระยามิลินทร์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา “ได้ทรงสร้างวิหารถวายพระนาคเสนอ แล้วมอบราชสมบัติให้พระราชโอรส พระองค์เสด็จออกบรรพชา บำเพ็ญเพียรภารกิจสำเร็จพระอรหันต์ ในที่สุด

๘ กานนิค

เรื่องกานนิคนี้ เป็นงานชั้นสำคัญของเสรียรโกเศคและนาคนะประทีป ต้นฉบับเดิมนั้น นักเขียนชาวเดนมาร์ก ชื่อ Karl Adolph Gjellerup ผู้เคยได้รับรางวัลโนเบลทางวรรณศิลป์ประจำปี พ.ศ. 2460 ได้แต่งขึ้นเป็นภาษาเยอรมัน ชื่อ Der Pilger Kamanita ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2499 ต่อมานa John E. Logie ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2454 โดยให้ชื่อว่า The Pilgrim Kamanita

มูลเหตุที่จะแปลและเรียนเรียงหนังสือนี้ขึ้นนั้น พระยาอนุมานราชานเจ้าของนามปากกา “เสรียรโกเศค” ได้เล่าไว้ว่า “ข้าพเจ้าสั่งข้อเข้ามานานหลายปีที่เดียวจึงได้แปลสู่ภาษาไทย เมื่อ ข้าพเจ้าได้หันสือกานนิคมาใหม่ ๆ อ่านแล้วก็จับใจ เล่าเรื่องให้พระสารประเสริฐ หลวงสรรษารกิจ และ “รันยวน” พึ่ง คงหั้ง ๓ ก้าวรองให้แปล แต่ก็ไม่ได้แปล เพราะหนังสือเรื่องนี้เกี่ยวกับ วรรณคดีอินเดียและของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งเวลาหนึ่งเรายังมีความรู้เรื่องเหล่านี้ไม่พอ แต่เป็นเรื่องที่เราหมายใจไว้แล้วว่าจะต้องแปล ระหว่างนั้นคิดหากำไทยได้หมายกับคำภาษาอังกฤษ คำใดที่มีอยู่ในหนังสือกานนิค เรา ก็จะจำคำนั้นไว้ เช่น Gateway ก็จะไว้ว่า ทวยรถ เป็นต้น เมื่อ เราทำเรื่องลักษณะเพื่อนได้ความรู้เรื่องของมหายานและความรู้อื่น ๆ ระหว่างมาจนถึงปีฉะไรก็จำไม่ได้ หลวงสรรษารกิจ จะมีอายุครบสามรอบ ตั่ริจจะมีงานทำบุญอยู่บ้านพิเศษ เราเห็นว่ามีความรู้บ้าง แล้ว พожะทำได้ จึงทดลองแปลเรื่องกานนิค จากฉบับภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทย ลงในหนังสือ พิมพ์ไทยเชzmก่อน แล้วยกเรื่องหั้งหมดให้เป็นของขวัญของหลวงสรรษารกิจในวันเกิดนั้น การแปล ภาคบันดินตอนที่กานนิคตืตอบกับพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าจะใจแปลให้เป็นคำดัด ๆ ง่าย ๆ ให้มีคำ สัพท์แสงน้อยที่สุด และขอร้องไม่ให้พระสารประเสริฐแก้เป็นคำสัพท์นอกจากจำเป็นจริง ๆ ส่วนภาค บนสวรรค์จะใช้ศัพท์สูง ๆ อย่างไรก็ได้ เพราะฉะนั้นท่านที่เคยอ่านเรื่องกานนิค จะเห็นข้อความตอน ภาคสวรรค์แพร่พราวไปด้วยศัพท์พระ ๆ งาม ๆ ข้าพเจ้าจำได้ว่า แปลคำว่า mat ในภาษาอังกฤษ ว่าอาสนะ เพราะเป็นเรื่องพระพุทธเจ้าทรงลาดอาสนะลง พระสารประเสริฐเห็นแล้วก็หัวเราะ บอก ว่าที่ร่องนั่งของพระพุทธเจ้าเขาไม่เรียกว่าอาสนะ เขาไม่ค่าใช้เฉพาะเรียกว่า นิสึกนสันถัตต่างหาก แล้วก็กล่าวต่อไปว่า จะดีก็ไม่ลงพระเป็นเรื่องของศาสนา ถ้าไม่ได้เรียนก็ไม่รู้ อย่างไรก็ตี หนังสือ กานนิคสำเร็จเป็นภาษาไทยได้ดังตามเป็นพระสารประเสริฐ เลือกหาคำมาใช้ได้หมาย ๆ เป็น อย่างที่ในภาษาอังกฤษว่า “คำหมายอยู่ในที่หมาย” ฉะนั้น ถ้าท่านมีโอกาสเปรียบเทียบเรื่องกานนิค ฉบับภาษาอังกฤษฉบับแปลเป็นนิยาย จะเห็นว่าเราแปลใกล้กับต้นฉบับตลอดไป ยกเว้นแต่ตอนเดียว ซึ่งกล่าวด้วยรหัสของโจร ที่ว่าเอาดาบตัดคอใครขาดก็ไม่มีใครร่าคา พระไม่มีคือของใครขาด

ตอนนี้ต้องศึกษาปรัชญาของโจเรสี่เวลาอยู่ทุกวัน พอเข้าใจบ้างแล้วจึงเรียบเรียงใหม่ เอาจากความเข้าใจมากกว่าแปลตามตัว”¹²

ภาค 1 บุนเดิน

—1—

พระพุทธเจ้าเสด็จกลับเบญจคีรินคร

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จพระดำเนินมาไกลักรุงราชคฤห์ เป็นเวลาใกล้ค่ำ ธรรมชาติยามเย็นทำให้พระพุทธองค์ บังเกิดความบิตยินดีที่ได้ทอดพระเนตรภูมิประเทศที่ได้ทรงคุ้นเคยมา ก่อน ทรงหวนระลึกถึงความหลังครั้งยังทรงพระเยวร และหลงอยู่กับความสุขทางโลกเรื่อยมาจนรู้สึกเบื่อหน่ายราชสมบัติ เสด็จออกบรรพชาและได้มาพบพระเจ้าพิมพิสารที่กรุงราชคฤห์ เป็นครั้งแรก เมื่อประมาณ 50 ปีมาแล้ว พระพุทธองค์มีพระประஸคจะแสวงหาความเงียบสงบตามลำพัง จึงมีพุทธดำรัสให้ พระawanทพุทธบัญชาก นำสาวกประมาณ 200 รูป ล่วงหน้าไปพักอยู่ที่ป่ามະม่วง ซึ่ง หมอกซึ่ง แพที่หลวงของพระเจ้าพิมพิสารถวายไว้เป็นที่ประทับของพระองค์ ในเย็นวันเดียวกัน พระสารินุคร อัครสาวกก็จะนำภิกษุอีกหมู่หนึ่งมาพักด้วยพระพุทธองค์ ทรงตั้งพระทัยจะไม่เสด็จไปให้ถึงป่ามະม่วง แต่จะทรงแสวงหาที่พักแรมสักคืนหนึ่งตามละเวกบ้านของกรุงราชคฤห์

—2—

พบ

เนื่องจากค่ำลง พระพุทธเจ้าทรงมีพระประஸคจะทรงแรมคืนในบ้านแรกที่เสด็จไปถึง แต่ ก็ต้องตัดสินพระทัยเสด็จเลยไป 4 บ้าน คือบ้านนายพرانนก โรงนาของพราหมณ์ผู้มีอันจะกินภรรยา ทั้งสองของพราหมณ์กำลังทะเลวิวาทกัน บ้านที่กำลังมีงานวีนเริง และบ้านผู้ชายเน้อโคล บ้านที่ห้าที่พระพุทธองค์ทรงขอพักแรมคืน คือบ้านของช่างบันนม้อ และทรงทราบว่ามีชายหนุ่มผู้หนึ่ง ได้พักอยู่ก่อนแล้ว ตลอดยามแรกของคืนนั้น พระองค์ทรงสังเกตเห็นชายหนุ่มนั่งสงบนึง จึงแน่พระทัยว่า จะต้องเป็นผู้แสวงหาความหลดพ้น จึงตรัสถามถึงสาเหตุที่ชายผู้นั้นละทิ้งบ้านเรือน

—3—

สูงแม่นาคคงคา

กามนิติได้เล่าประวัติของตนให้พระพุทธเจ้าฟังว่า เขาเป็นบุตรพ่อค้าเศรษฐีชาวเมืองอุชเซนี เขาได้รับการอบรมในด้านศิลปะและวิชาการเป็นอย่างดี เมื่อกามนิติมีอายุได้ 20 ปี บิดาให้คุณเกวียนนำสินค้าไปขายยังกรุงโภสันพี โดยเดินทางไปพร้อมกับห่านราชทูตที่จะไปเจริญสัมพันธ-

¹² อนุมา Narachan, พวยยา; พื้นความหลัง เล่ม 4 หน้า 150-151.

ในตรีกับพระเจ้าอุเทน กษัตริย์เมืองนั้น การนิติได้นำสินค้า บรรทุกเกวียน 12 เล่ม เดินทางผ่าน
ถนนเทวิศ และข้ามยอดเขาวินธัย กินเวลาประมาณ 1 เดือน จึงถึงแม่น้ำคงคาและยมุนา การนิติ
ได้เข้ากรุงโภสัมพี พักอยู่บ้านท่านประธานาท沙ะก่าของบิดา ประธานาทได้ซ่าวายและซื้อสินค้า เสร็จ
สั้นภายใน 2-3 วัน

—4—

สาวน้อยผู้เดชะคลี

โสมหัตต์ บุตรของประธานาทได้พากานนิตไปเที่ยวอุทยานนอกเมืองซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคา
การนิตได้ชั่วโมงเดชะคลีของพวกร่างงามล้วนเป็นพรหมราชนีเพื่อนุชาพระลักษณ์ แห่งเขาวินธัย ขณะ
ที่นางผู้หันนึงกำลังเดชะคลี ได้ทอดสายตามประสนกับสายตาของกานนิต คลีลูกหนึ่งพลาดจากมือกระเด็น^ก
ออกมากานนิตแย่งลูกคลินนี้ได้ สาดาคุคีย์แคนน์เค่องกานนิตมาก กานนิตเมื่อกลับถึงที่พัก ก็ครุ่นคิด
ถึงนางจนไม่ได้กินไม่ได้นอน เพื่อให้หายรำคาญใจ จึงได้วารูปนางกำลังเดชะคลี

—5—

รูปวิเศษ

กานนิตนอนไม่หลับหงค์คืน รุ่งเช้าจึงวัดรูปนางในฝันต่อไป โสมหัตต์เข้ามาหาກานนิตและ
แกล้งยิ้มเย้า โสมหัตต์รับอาสานำรูปนางไปให้เมทินีคุ้รักของตนซึ่งเป็นลูกเรียงพี่เรียงน้องกับวาสิก្ម
กานนิตได้จากรักษากายกลบท 4 นาท ไว้ในจักรูปนั้นด้วย ความว่า นางคือดวงใจของเข้า และเข้า
เสียใจที่ต้องจากนานา โสมหัตต์ได้นำรูปนางมาส่งคืนกานนิต วาสิก្មได้แก่กากพย์ตอบไว้ 4 นาท
ความว่า ความรักที่กานนิตแสดงต่อนางนั้น นางไม่ถือเป็นจริงจังและไม่ได้สนใจมากนัก โสมหัตต์
ได้ชวนกานนิตไปบนลานบริเวณบ้านของวาสิก្ម ในคืนวันถัดไป กานนิตปลาบปลื้มใจมาก เพ้อယ่าท่าน
ราชทูตสั่งคนมาบอกให้กานนิตเตรียมตัวเดินทางกลับกรุงอุชเซนในวันรุ่งขึ้น กานนิตตกใจ จึงได้
อ้อนวอนให้ท่านราชทูตเลื่อนเวลากลับบอกไปอีกหนึ่งวัน ท่านราชทูตเสียอ้อนวอนไม่ได้ จึงยอมตกลง

—6—

บันดาโนอโศก

กานนิตและโสมหัตต์แต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีดำ มือถือดาบ ใช้คำไม้ไฝ่พาดใต้ข้อไปยัง
บริเวณลานบ้านของช่างทองบิดาของวาสิก្ម และเมทินีมารอรับอยู่ โสมหัตต์ทรงไปสนทนากับเมทินี
คุ้รักของตน ส่วนกานนิตสนทนากับวาสิก្ម และแสดงความรักต่อ กัน พอกลับถึงที่พักกานนิตจึงส่ง
คนไปบอกท่านราชทูตว่า เขาไม่สามารถเดินทางกลับไปพร้อมท่านได้ เพราะธุระยังไม่เสร็จ ท่านราช-
ทูตโกรธมาก มหาภานนิต หันหัว ปลอบ และบังคับกานนิตให้เดินทางกลับพร้อมกัน แต่กานนิต

ก็ยินกราโน้มีปฎิบัติตาม เมื่อท่านราชทูตเดินทางออกมายังกรุงโภสัมพีไปแล้ว กามนิตได้ไปหา
วาสิภูรีที่ลานหลังบ้านของนางทุกคืน

—7—

ในหุบเขา

กามนิตได้เป็นบ่ายหุบเข้าขึ้นไปพบวาสิภูรีที่ลานอโศกทุกคืน รู้สึกว่าตนมีความสุขอย่างยิ่ง
กามนิตและโสมทัตถูกคนร้ายประมาณ 8—10 คนที่สาตาเคียร์ว่าจ้างมากลั่นrumทำร้าย ทั้งสองหนี
รอดมาได้แต่กามนิตก็ได้รับบาดเจ็บสาหัส บ่วยอยู่ห้วยสัปดาห์ ขณะเดียวกันวาสิภูรีก็ล้มเจ็บลง
ต้องดิดต่อ กันด้วยภาษาดอกไม้ซึ่งเมทินีเป็นผู้ช่วยเหลือ เมื่อวาสิภูรีหายเจ็บแล้วก็ถูกบิดากัด ไม่ได้
ออกไปที่ลานบ้านในเวลาค่ำคืน วาสิภูรีขอร้องให้ให้กามนิตออกไปจากกรุงโภสัมพี มิฉะนั้นจะได้รับ
อันตรายจากสาตาเคียร์

—8—

ดอกพ้า

ก่อนกามนิตจะจากไป วาสิภูรีได้นัดหมายให้กามนิตไปพบนางที่เทวารัฐพระกฤษณะ อัน
เป็นเทวสถานร้างทางด้านตะวันออกของกรุงโภสัมพี กามนิตนำเกวียนออกไปจากเมืองในเวลาบ่าย
เพื่อให้สาตาเคียร์เห็นว่าตนออกไปจากกรุงโภสัมพีแล้ว พอพ้นคืนเมื่อกามนิตก็ปลอมตัวเป็นคนใช้ขึ้น
ม้ากลับมายังเทวารัฐพระกฤษณะในเวลาค่ำ กามนิตและวาสิภูรีได้ปฏิญญาไว้จะสัตย์ซื่อต่อ กัน วาสิภูรี
ได้จูบลากามนิตครั้งสุดท้ายแล้วก็ล้มลงไป

—9—

ใต้ดาวจูร

กามนิตคุณกองเกวียนรอนแรมมาได้ 12 วัน เข้าเขตป่าแห่งแคว้นเวทีค พอเที่ยงวันได้
หยุดพักผ่อนตรงหุบเขาแห่งหนึ่ง และถูกใจร้อนปลันโดยไม่ทันรู้ตัว คนของกามนิตถูกฆ่าตายหมด เหลือ
แต่กามนิตกับคนใช้เก่าแก่คนหนึ่งเท่านั้น หัวหน้าใจคือ องคุลีมala และวากศรพ เป็นครูของ
พวงจูร ใจให้คนใช้กลับไปนำเงินมาให้ตัวกามนิต

—10—

รหัสยลักษณ์

รหัสยลักษณ์ เป็นความเชื่อถืออันลึกที่วากศรพแสดงแก่พวงจูร เป็นคำอธิบายข้อความ
ในกาลีสูตร เทวะ หรือ ทัณฑ์ อันเป็นทงโทย ที่พระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้าหน้าที่กำหนดไว้เพื่อ

ใช้แก่โจร เซ่น ตัดแขน ตัดขา ตัดจมูก เอาลงหม้อน้ำเตือดฯลฯ เป็นการไม่ถูกต้อง ใจจะต้องพยายามหลีกเลี่ยง และว่าชศรพได้อธิบายถึงปรัชญาของโจรชี้อ้วว่า รหัสยลังก์

—11—

งานช่าง

กานนิตได้พยายามเรียนรู้ภาษาพูดของโจร ระหว่างรอคนใช้นำเงินค่าไถ่มา ในที่สุดคนใช้กันนำเงินค่าไถ่มาชำระก่อนกำหนด 1 สัปดาห์ องคุลีมาลจึงปล่อยตัวกานนิตไป โดยให้โจร 4 คน ไปส่งจนถึงเมืองอุชเซนี เมื่อกานนิตมาถึงบ้านแล้วได้ขออนุญาตบิดาไปค้าขายที่กรุงโภสัมพีก แต่บิดาไม่ยอม เพราะหมดทุนและกลัวโจรปล้นอีก ต่อมาเมื่อวานลือว่าสาวาเดียรได้ปราบโจรของคุลีมาลราบคานแล้ว บิดาจึงยอมให้กานนิตเดินทางไปค้าที่กรุงโภสัมพี แต่กานนิตล้มเจ็บลง เมื่อสั้นๆ กานนิตจึงนำเกวียน 30 เล่ม บรรทุกสินค้าเดินทางไปกรุงโภสัมพี แต่เข้าเมืองไม่ได้ เพราะการจราจรติดแน่น กานนิตทราบจากชาวเมืองว่าเป็นขวนแห่เจ้าสาวของสาวาเดียร เดินทางไปเทวะลัยพระกฤษณะ กานนิตจึงได้ร่วมเจ้าสาวผู้นั้นคือวาสิภูรินนเอง

—12—

ท่องศพของว่าชศรพ

เมื่อประจักษ์แก่ตัวว่า วาสิภูรินได้แต่งงานกับสาวาเดียร กานนิตจึงส่งให้คนใช้รับขายสินค้าโดยเร็ว และคุมเกวียนออกจากกรุงโภสัมพี กานนิตได้เช่นบุชาหลุ่มผึ้งศพของว่าชศรพตามคำแนะนำของพ่อค้า และได้อ้อนวอนขอให้ว่าชศรพบันดาลให้เข้าพบพากโจร เขาจะได้เป็นโจรมาก็แค้นสาวาเดียร แต่เขาก็เดินทางโดยปลดภัยจนถึงเมืองอุชเซนี

—13—

เพอนบุณย์

กานนิตไปถึงบ้านได้อยู่กับบิดามารดา และเพื่อให้ลืมเหตุการณ์ที่แล้วมา กานนิตจึงหันไปหาความสุขสำราญกับเหล่านางคณิกา ตั้งแต่ชั้นสูงลงไปถึงชั้นต่ำ กานนิตเห็นว่าความประพฤติเหลวไหลจะนำความเสื่อมเสียมาสู่ตน จึงมุ่งปะกอบการค้าจนมีกำไรร่ำรวยมาก ต่อมาบิดาได้จัดการให้กานนิตแต่งงานกับธิดาคนหนึ่งของสูญชัย กานนิตไม่รักภรรยาของเขามาก รู้สึกว่าการอยู่บ้านทำให้เขามีนักเรียนทุกชั้น จึงปลีกตัวไปค้าขายต่างเมือง จนเป็นคนมั่งคั่งที่สุดคนหนึ่งในเมืองอุชเซนี กานนิตได้แยกจากบิดาไปสร้างคฤหาสน์ขนาดใหญ่อยู่นอกเมือง ดำเนินชีวิตอย่างหรูหรากว้างเพื่อยู่กับภรรยาและธิดาทั้งสองของเขาก็

ผู้เป็นสามี

กามนิตไม่มีบุตรชายเลย ดังนั้น บิดาของกามนิตจึงจัดการให้กามนิตแต่งงานกับหญิงอีกคนหนึ่ง หลังจากแต่งงานกับภรรยาคนที่สองแล้ว กามนิตก็มีแต่ความเดือดร้อนใจ เพราะภรรยาทั้งสองทางจะกันอยู่ใน้อง ๆ

ภิกขุโล้น

เช้าวันหนึ่ง กามนิตกำลังสักการแก่กันใช้ให้เป็นผู้คุ้มกองเกวียนไปคลายเมืองไกจอยู่นั้น เขายังได้ยินเสียงภารราห์สองกำลังรุ่มค่านกบัวชีรีชาโล้นผู้หนึ่ง ด้วยถ้อยคำและกิริยาทယานคาย กามนิตจึงได้กล่าวขอโทษนักบัวชีรีชาโล้นผู้นั้น และยินดีจะถวายอาหาร กามนิตจำเสียงนักบัวชีรีชาโล้นได้ว่าเป็นเสียงขององคุลีมาล จึงบังเกิดความหวาดกลัว รีบกลับเข้าบ้านเพื่อนำอาหารมาถวายเป็นการเอาใจแต่พอกลับออกมาก็ปรากฏว่าองคุลีมาลหายไปเสียแล้ว

เศรษฐีรับมือ

กามนิตเข้าใจว่า องคุลีมาลผู้กพญาบทจะมาแก้แค้นตน และคงจะมาปล้นบ้านของเขายังคืนนั้น กามนิตจึงขอความช่วยเหลือจากเสนอตี แต่เสนอตีเข้าใจว่ากามนิตมา จึงมิได้ช่วยเหลือ ดังนั้น กามนิตจึงเตรียมรับมือพากใจ โดยให้ย้ายทรัพย์สมบัติไปไว้ในเมือง และให้ภารราห์สองและลูกย้ายไปอยู่บ้านบิดาของเข้าชั่วคราว

สุ่กความเป็นผู้หลังบ้านเรือน

เมื่อภารราห์และลูกออกจากบ้านไปแล้ว กามนิตก็หันระลึกถึงความหลังที่ล่วงมา ครั้งนั้น เขายังแต่ความรัก เป็นตัวของตัวเอง บังชุบันเขามีบุตรภารราห์ข้าท่าสและทรัพย์สมบัติบิญูรัณ แต่ไม่เป็นตัวของตัวเอง ตราบจนเวลาใกล้รุ่งทุกที กามนิตมั่นใจว่า องคุลีมาลคงไม่มาแน่ เขายังวิตกว่า รุ่งเช้าก็ต้องเผชิญกับสภาพครอบครัวอันเต็มไปด้วยความทุกข์ทรมานอีก เมื่อเกิดความรู้สึกเช่นนี้ กามนิตจึงตัดสินใจจะหันบุตร ภารราห์และทรัพย์สมบัติ โดยมอบให้โกลิตหัวหน้าคนใช้ดูแลบ้านเรือนแทนจนกว่าบุตรชายของเขายังไม่เป็นผู้ใหญ่

ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงพึงเรื่องที่กามนิตเล่าจบลง ก็ทรงทราบด้วยพระญาณว่า วาสิกธียังคงซื่อสัตย์ต่อภานุนิต แต่ต้องแต่งงานกับสาวาคีย์ เพราะถูกบังคับและหลอกลวง นางเป็นผู้วางแผนคุกคามเข้าไปสืบข่าวคราวภานุนิต และการไปขององคุกคามลเป็นเหตุให้ภานุนิตละทิ้งบ้านเรือน พระองค์ทรงเลงเห็นว่า ภานุนิตยังเป็นนักบุญใหม่อยู่ จึงไม่บ่นกับเรื่องราวด้วยความจริงให้ภานุนิตทราบ เพราะเกรงว่า การกีฬาของภานุนิตที่กำลังสองอยู่จะรุนแรงขึ้นได้ พระศาสดาจึงตรัสหลักธรรมเพื่อส่งเสริมให้ภานุนิตสละภาระสุขและการนิติก์แสดงความพอใจในคำสอนข้อนี้ ภานุนิตประทานจะคร่าวบพระสมณโคมศากยบุตร ชี้ช่องทราบว่า พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่สวนเชตวันในกรุงสาวัตถี ภานุนิตมุ่งหน้าจะเดินทางไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่นั่น

พระศาสดา

พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า ภานุนิตดังใจจะเดินทางไปเฝ้าพระองค์เพื่อฝ่าฟ้าบินสาภกิจ ทรงพระกรุณาตรัสเทศนาหลักธรรมแก่ภานุนิตพอเป็นอุปนิสัย ธรรมที่ทรงนำมาแสดงคือ ธรรมจักษ์ กับปวัณสูตรอันเป็นธรรมที่พระองค์เคยเทศนาเป็นครั้งแรก เพื่อโปรดบัญชาคุณ ณ อิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

๔๕๖ เตกตอ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจนแล้ว ภานุนิตรู้สึกสงสัยต่างๆ นานา และประทานจะคร่าวรับเรื่องสวารค์ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า การรู้เรื่องสวารค์ไม่มีสารประโยชน์เพื่อความหลุดพ้นภานุนิตยังว่า การที่พระองค์ไม่กล่าวถึงเรื่องสวารค์ ก็เพื่อมิให้สาภกิจความท้อถอยในการทำความเพียรเพื่อความดับสูญ พระพุทธองค์ทรงย้อนถามว่า ถ้าภานุนิตได้พนมพระวรกายของพระพุทธเจ้าแล้ว จะทึกหักว่าพระพุทธเจ้าคือกายและใจรวมกันได้หรือไม่ ภานุนิตยอมรับว่าภาวะอันแท้จริงของพระองค์ไม่อาจเห็นได้จากกายและใจ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อภานุนิตไม่สามารถเห็นพระวรกายอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าได้ฉันได้ ก็ย่อมไม่มีอำนาจญาณที่จะรู้ว่าพระพุทธเจ้าหรือพระภิกษุที่ปราศจากนาปนลพิน เมื่อตายแล้วสูญหรือไม่ฉันนั้น ภานุนิตแสดงความไม่พอใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า และกล่าวว่า การรู้ด้วยความไม่ตายแล้วจะไม่สูญและจะได้รับความสุขอันไม่มีที่สุด ย่อมเป็นกำลังใจให้ตั้งหน้าบ่าเพญเพียร ฉะนั้นการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงถึงเรื่องสวารค์ คงจะเป็นพระองค์ไม่ทรงทราบเรื่องสวารค์ได้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าการทำความเพียรโดยหวังจะได้แต่ความสุขย่อมทำให้เกิด

ตัณหา ไม่มีโอกาสหลุดพ้นจากทุกข์ได้เปรียบเมื่อตนสุนัขที่มีเครื่องล้ำมิไว้กับเส้า ได้เดร็งอาเครื่องล้ำมิไปรอบ ๆ เสา ย่อมมิอาจหลุดไปได้ การทำความพยาบาลเพื่อหวังความบันเทิงสุขย่อมได้รับเพียงชั่วคราว ไม่จริงยังยืน เช่นเดียวกับเด็กป่วยพื้นให้แพทย์เล่นกลเปลี่ยนความเจ็บปวดให้เป็นความสุขโดยไม่ถอนพื้นที่ป่วยออก จะอยู่เป็นสุขได้ไม่นานความเจ็บปวดก็จะมาแทนที่อีก แต่กามนิติก์ไม่บังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธธรรม

—21—

ในท่านกลางความเป็นไป

เช้าวันรุ่งขึ้น กามนิตินอนก่อนพระพุทธเจ้า ได้ออกไปพนหนูิงสาวคนหนึ่งกำลังตักน้ำได้ข่าวจากหนูิงคนนั้นว่า พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่บ้านม่วง กามนิติมีความดีใจรับทราบล่าพระพุทธเจ้า กามนิติวิงไปตามทางลัดที่ได้ทราบจากหนูิงชาผู้หนึ่งด้วยใจที่จะไปให้ถึงโดยเร็ว จึงชนโคตรต่อครอโดยไม่รู้ตัว พอยไปถึงตรอกแคบที่สุดก็สวนกับโคบ้าตัวหนึ่ง หนูิงผู้หนึ่งร้องบอกให้กามนิติระวังตัวแต่กามนิติไม่ได้ยิน โคบ้าจึงชี้วิถีกามนิติล้มลงมีบาดแผลสาหัส กามนิติได้ขอร้องให้ผู้ที่อยู่ใกล้ช่วยพาตนไปฝ่าพระพุทธเจ้าที่บ้านม่วง ขณะที่ชาวบ้านหารือกันถึงหนทางที่ใกล้ที่สุด ก็พอดีมีพระภิกษุหมู่หนึ่งเดินตรงมา พระภิกษุสูงอายุ 2 รูป เป็นผู้เดินหน้าคือ พระสารีบุตร และพระอานันท์ เมื่อกามนิติทราบจากพระสารีบุตรว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ประทับที่บ้านม่วง ก็แสดงอาการเสียใจว่าสั้นหวัง พอดีช่างบันหม้อมาถึง แสดงอาการตกใจและกล่าวว่า เมื่อกันนี้กามนิติได้พกแมลงอุ่นที่บ้านของตนกับภิกษุสูงอายุรูปหนึ่งรูปว่างคล้ายพระสารีบุตร พระอานันท์กับพระสารีบุตรก็ทราบได้ทันทีว่า กามนิติได้ฝ่าพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดคืนแล้วแต่ไม่รู้จัก อาการของกามนิติกำรรับหนักขึ้นเพอกล่าวถึง “แม่คงค่า” “วาสีภูริ” กสันไจอยู่ในวงแขวงของพระอานันท์ พระสารีบุตร และพระอานันท์พร้อมทั้งภิกษุทั้งหลายได้ไปฝ่าพระพุทธเจ้าที่บ้านช่างบันหม้อ พระสารีบุตรและพระอานันท์ได้ทูลเจ้าเหตุการณ์ที่เกิดแก่กามนิติในตอนเช้าให้ทรงทราบ พระสารีบุตรทูลถามว่า เมื่อกามนิติดับจิตไป ได้กล่าวถึงชื่อผู้หนูิง ใจคงเศร้าหมอง จะไปเกิดในภาพใด พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า กามนิตมุ่งแต่กามสุขในสวรรค์ กับมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะได้พบพระพุทธเจ้า จึงได้ไปเกิดในแดนสุขาวดี ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเป็นเวลาหลายໂภูปี

ภาคสอง บนสวรรค์

—22—

ภูมิสุขาวดี

ขณะเมื่อพระศาสดา ตรัสรังอุยกำเหล่าน้อยกับพระสาวก ณ หนองนายช้างหม้อน้ำ กามนิตได้ดับจิตแล้วไปตื้นขึ้น ณ สวรรค์สุขาวดี อันเป็นสุคติภูมิ มีมหาสาระปทุมทิพย์ เป็นพกสำหรับ

วิญญาณของบรรดาสาวุชนผู้ประกอบแต่กุศลกรรม ถือกำเนิดโดยอุปปาติภะ และการนิติได้ดื่นชั้น ณ สรงปุทุมทิพย์นี้ ได้สันหนากับเทพบุตรผู้เป็นกิพยบุคคล

—23—

การต้อเว็บแห่งชาวสวรรค์

การนิติล่องลอยไปชมความงามของธรรมชาติในสวรรค์ เทพบุตรเทพธิดาที่อยู่ก่อหน้าแล้ว ได้ทักทายปราศรัยกับการนิติตัวกิริยาอาการอันอ่อนหวานและพูดถึงต้นปาริชาตซึ่งการนิติก็อย่างไป

—24—

ต้นปาริชาต

การนิติล่องลอยไปจนกระทั่งถึงต้นปาริชาต และได้สูดกลิ่น จึงระลึกถึงอดีตได้คลอด เห็น หนองในบ้านชายบืนหม้อ เห็นโคมขาวดิ เห็นคฤหาสน์ของตน เห็นกริยาทั้งสอง เห็นเหล่านางคณิกา ในกรุงอุชเซน เห็นพวงโจร เห็นลานอโศก และวาสิก្មรี และระลึกเห็นชาติเหนอ ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ

—25—

บัวบาน

วาสิก្មรีได้มีประสันธิในແດນนี้ การนิติได้พำนัสิก្មรีไปยังต้นปาริชาต วาสิก្មรีก็จะลีกความหลังในชาติก่อน ๆ ได้ และเล่าให้ฟังถึงสาเหตุที่ทำให้เธอต้องแต่งงานกับสาวาเตียร

—26—

สร้อยแก้วตาเสือ

วาสิก្មรีเล่าให้การนิตฟังว่า เธอถูกบังคับให้แต่งงานกับสาวาเตียร แต่นางไม่ยินยอม จนกระทั่งบิดานำแก้วตาเสือมา演ยันว่า องคุลีมาลามีภาระติดตามนิตด้วยเสียงแล้ว แต่นางก็ไม่ยอมเชื่ออุญัณห์เอง

—27—

สัจจภิรยา

จนกระทั่งค่ำวันหนึ่ง วาสิก្មรียืนอยู่บนลานอโศก บิดาของเธอและสาวาเตียรเข้ามานำ องคุลีมาลามาด้วยและให้องคุลีมาลามียันว่าได้มีภาระติดตามนิตด้วย วาสิก្មรีไม่เชื่อ องคุลีมาลาก็จึงทำสัจจภิรยาแล้วด้วยสะบัดโซ่ตรวนหลุดและหนีไป วาสิก្មรีจึงยอมแต่งงานกับสาวาเตียร

—28—

มนผงคงคานสวรรค์

การนิตเห็นว่าวาสิก្មรีได้รับความเสร้ำหมองระหมใจเมื่อมาระลึกถึงความหลัง จึงพาออกจากที่แห่งนั้นมาหากันส่องรอยไปสู่คุนคานสวรรค์

ท่านกกลางกลั่นหอมแห่งดอกป่าชาต

กามนิตและวาสิภูรีไม่ได้ไปเยี่ยมคงคานสวาร์คอกต่อไป แต่ได้เลื่อนลอยไปสู่ทุบเขาตันปารี ชาตเนือง ๆ และทั้งสองได้ระลึกชาติที่เห็นอื้นไปอีกมากหมายหลายชาติ

๙๒ ๕๔ มเกดกมตาย

กามนิตและวาสิภูรีเพิ่งกลับจากตันปารีชาตมาสู่สระบัว เห็นดอกบัวทั้งหลายกำลังเสร็จม่องร่วงโรย วาสิภูรีจึงกล่าวถึงพระพุทธองค์ที่เคยครั้งไว้ว่า มีเกดกมตาย กามนิตให้วาสิภูรีเล่าเรื่องราวที่ได้ผ่านพระพุทธเจ้าให้ฟัง

๘๗ ๕๔ บชาทบบนา

วาสิภูรีเล่าว่านานาได้เด่งงานกับสาวาตากี้ยร แล้มีลูกหนิงคนหนึ่งต่อมากาตากี้ยรกมีภรรยาใหม่ และมีลูกชาย จึงไม่ค่อยได้ยุ่งเกี่ยวกับนางนัก คินหนึ่งวาสิภูรีอยู่บ้านลาบปราสาทของสาวาตากี้ยร องคุณีมาลได้บินหน้าขึ้นไปหา ขอให้นางร่วมมือแก้แค้นสาวาตากี้ยร และเล่าเรื่องที่ทำอุบัตรุ่งษ่ากามนิต ตาย ซึ่งความจริงแล้วไม่ได้มาจากกามนิต ทั้งได้รับอาสาจะไปพากามนิตมาหานางด้วย

๘๗ ๕๔ สาวาตากี้ยร

รุ่งเช้าวาสิภูรีกลับเข้าสู่ปราสาทได้พบสาวาตากี้ยร และสาวาตากี้ยรได้ขอร้องให้นางช่วยเหลือบออกทางลัดที่จะไปชาร์คดีพิพาก วาสิภูรีก็บอกทางให้แล้วขอตัวไปพักผ่อน

๘๗ ๕๔ องคุณีมาล

คินต่อมากาตากี้รีได้บอกเรื่องการไปชาร์คดีพิพากของสาวาตากี้รให้อองคุณีมาลพังจนหมดรัก แต่องคุณีมาลได้เป็นสาวาตากี้รเจ้าแล้ว จึงไม่ประณะจะฆ่าพื้นศรีก แล้มได้เล่าเรื่องที่ตนกลับใจจากการเป็นโจรมาเป็นนักบัวให้วาสิภูรีฟัง

๘๗ ๕๔ นรกหอก

องคุณีมาลเล่าว่า เมื่อเช้านี้เองตอนอยู่ในบ้านกับชรุปหนึ่งเดินทางผ่านบ้าน ตนเห็นว่าเป็นการลูบคมไม่เกรงกลัว จึงติดตามไปและใช้ชรุปยิงนักบัวผู้นั้น จนชรุปหมดแล่งก็ไม่ถูกนักบัวผู้นั้น

เลย ตนจึงวิงໄล่ตามแต่ก็ตามไม่กัน จึงเรียกให้หยุด แต่นักบวชผู้นั้นกลับตอบว่า เรายุดแล้ว และได้สั่งสอนเรื่องนาปบัญ และการเวียนว่ายตายเกิด ได้นำองคุลีมาลให้เห็นนรกรหอกที่ว่าครพได้รับอยู่ในนรกรหอก องคุลีมาลได้เป็นสาวกของพระพุทธองค์ดังเดิมดั้นน

—35—

การบูชาอันบริสุทธิ์

วาสิภูรีพึงองคุลีมาลเล่าเรื่องจบลงก็มีใจสร้าอยากจะເຟพระพุทธเจ้า องคุลีมาลจึงแนะนำให้ไปพึ่งธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ที่บ้านประดู่ลาย ณ เทวสถานพระกฤษณ์ เย็นวันนั้นวาสิภูรีจึงได้ไปพึ่งธรรมกับเมทนิและโสมทัต แล้วได้เข้าເຟพระศาสดาอย่างใกล้ชิด

—36—

พระพุทธและพระกฤษณ์

พระพุทธองค์เริ่มแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องพระกฤษณ์ และพระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าถึงเทวทัตปล่อยช้างให้มาพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงແນ່ມetc ให้แก่ช้างจนช้างไม่ทำร้ายพระองค์ พระพุทธองค์เปรียบเทียนพระองค์กับพระกฤษณ์ พระกฤษณ์นั้นปลดเบล็งความเดือดร้อนลำเคญ ของโลกให้พันธารุณกรรมจากสัตว์บ้า ส่วนพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้กำจัดศัตรูภายในได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลง พระศาสดาตรัสว่า “มีเกิดก็มีตาย ถึงแก่ความทำลายไปจนสิ้น เหมือนกับสวนในโลกและดอกพื้าในสวนรคก็ยอมร่วงโรยไป”

—37—

ดอกพ้าเหยว

ระหว่างวาสิภูรีเล่าเรื่องหง້เหลยให้กันนิดพึ่ง ดอกบัวก็เรียบไปเรื่อย ๆ หง້สองจังหวัดขึ้นไปเกิดในพระมหาโลก แล้วหง້สองก็ล่องลอยผ่านพายไปและสั่นสมฤติดับปัวตติจิตพร้อมกันหง້คู่

—38—

พระมหาโลก

กามนิดและวาสิภูรีได้อีกปฏิสนธิในพระมหาโลกเป็นเทพประจำดาวแผล โดยอาศัยมหิทธานุภาพของก้าวมหาพรหมเป็นจุดกลาง จึงมีชีพรุ่งเรืองนับด้วยօสังไชยกั๊ป แต่พระมหาโลกก็ย่อมมีเวลาสั้นสุด

ความมีดมัวแห่งโลกานุโลก

การนิติและวาสีภูรีได้สอนท่านกันถึงความเสื่อมแหงหัวเมืองหนาประชบ ซึ่งวาสีภูรีกล่าวว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่าสูงล้วนไปจนถึงความดูดลึกลับอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วมีดับ การนิติจึงขอให้วาสีภูรีเล่าเรื่องของคุลีมาลไปหาการนิติที่อุชเชนีให้ฟังด้วย

ในสุนทุมพุ่มไม้พระกฤษณ์

วาสีภูรีเล่าเรื่องให้การนิติฟังว่า ในวันรุ่งขึ้นเมื่อสาดาเคียรกลับมาแล้ว ได้มีประชาชนไปร้องทุกข์พระเจ้าอุเทนว่า องคุลีมาลยังมีชีวิตอยู่และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินคาดโทษ สาดาเคียร์ก็รับเป็นความสัตย์ว่า ได้ปล่อยตัวองคุลีมาลไป จะนั่นสาดาเคียร์ต้องได้รับโทษหนัก วาสีภูรีจึงให้ทูลเชิญพระเจ้าอุเทนไปเพื่อพระศาสดาที่เทวสถานพระกฤษณ์ ได้พบพระพุทธเจ้าและองคุลีมาล หลังจากนั้นวาสีภูรีจึงขออนุญาตสาดาเคียร์ออกบรรพชาเป็นภิกษุณี

โอวาทอย่างง่าย ๆ

วาสีภูรีได้เป็นภิกษุณีแล้ว โดยออกบินหาดในกรุงโภสัมพี และพึ่งธรรมของพระพุทธเจ้าและของสาวกอยู่เสมอ ครั้นสั่นถุดຸนพระศาสดาเตรียมจะเสด็จจากริปไปยังแคว้นตะวันออก นั่งวันหนึ่งหลังจากพึ่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ เรื่องความไม่คงที่แห่งบรรดาสังฆมีความเกิดแล้วเหล่าภิกษุณีก็ได้เข้าเฝ้าที่ล่ององค์ วาสีภูรีได้เข้าเฝ้าองค์สุดท้ายและได้ธรรมบทหนึ่งไว้ภารนาคือ “ที่ได้มีความรัก ที่แน้มีความทุกข์” แต่เมื่อได้ปฏิบัติธรรมข้อนี้แล้วก็ไม่สามารถเอาชนะได้ ด้วยความคิดถึงการนิตินั้นเอง

ภิกษุณีอาพาธ

ภิกษุณีวาสีภูรีอาพาธด้วยเหตุความรัก จึงได้ทรงสัญญาจากองคุลีมาลที่ได้เคยบอกไว้เมื่อครั้นเป็นนายโจรัว จะไปนำการนิตามาพบกับวาสีภูรี และองคุลีมาลก็ทำตามสัญญานั้น โดยจาริกไปยังอุชเชนีและได้พบการนิติ นำข่าวมาเล่าให้วาสีภูรีฟังแล้ว จึงออกเดินทางตามพระพุทธองค์ไปสู่กรุงพาราณสี วาสีภูรีล้มเจ็บลงแต่เมกินีได้ช่วยพยาบาลจนบรรเทาแล้ว วาสีภูรีจึงคิดจะไปเพื่อพระพุทธเจ้า เมื่อวาสีภูรีหายเจ็บไข้ก็พร้อมตัดสินใจเดินทางกลับไปตามรอยบาทพระศาสดา

มหาปรินิพทาน

วาสิภูรีเดินทางประมวล ๑ เดือนจึงถึงเมืองเวสาลี และได้ทราบว่าพระพุทธองค์เสด็จออกจากเมืองนี้ไปแล้วประมวลหกสัปดาห์ และได้ทราบว่าพระสาวนบุตรและพระโมคคัลลานได้เสด็จนิพพานเสียแล้ว วาสิภูรีจึงอาพาธ มีเศรษร้อนผู้หนึ่งได้ช่วยเหลือพยาบาลนำเมทินและวาสิภูรีไปพักที่บ้าน และได้ข่าวว่าอีกสามเดือนข้างหน้าพระพุทธองค์จะเสด็จปรินิพทาน หลังจากนั้นอีกสิบวัน วาสิภูรีและเมทินจึงเดินทางต่อไปจนกระทั่งถึงเมืองกุสินารา และได้เข้ายู่ในท่ามกลางกิษุหงาย เมื่อพระศาสดาจะดับขันธปรินิพทาน

พินัยกรรมวาสิภูรี

หลังจากนั้น วาสิภูรีมีอาการทรุดหนักแล้วกสั้นใจมาถือปฏิสนธิยังแด่นสุขาวดี กามนิตและวาสิภูรีสนใจกันเรื่องการสั่นบุญของมหาพรหมและกามนิตขอให้วาสิภูรีเล่าเรื่องพุทธลักษณะตอนปรินิพทานวาสิภูรีจึงเพ่งรูปด้วยจิตอันแน่วแน่และกามนิตก็ได้เห็นพระรูปของพระพุทธองค์ และวาสิภูรีก็อันตรธานไป พระรูปพระพุทธเจ้าได้เข้ามาใกล้มโนวิจิของกามนิต เด่นชัดขึ้น เหมือนเมฆเลื่อนลอยเข้ามา และหุ้มกายกามนิต

กามคืนและรุ่งเช้าในสกலจักรวาล

กามนิตครึกศ้อยคำที่ได้สนใจกับพระศาสดาในห้องโถงชั่งหม้อกรุงราชคฤห์ จิตก์เพ่งพินิจหน่วงพระพุทธเจ้าเข้าไว้ในอารามณ์ และแล้วท้าวมหาพรหมกับนดาลสิงหงปวงให้มีขึ้นใหม่ ดาวทุกดวงก็มีร่องรอยแตกต่างของกามนิตกับบริบหรื่อง แม้พระพรหมจะพยายามเอาแสงทิพย์ส่องไปให้ดาวกามนิต ๆ ก็ยังคงรับหรือใกล้ดับลงซึ่งหมายความว่า พ้นอันຈาของมหาพรหมจะนั่นทั้งมหาพรหมและดาวเทพอื่น ๆ ก็ปริวิตกามมหาพรหมจึงรวมร่วมกันมีส่วนไปยังดาวกามนิต จนดาวกามนิตดับวูบลงสูญสัมเชือเหมือนแสงโคมไฟที่ดับ เพราะหมอด้นมันที่หล่อเลี้ยงไส้ไว้จนหยาดสุดท้าย

เรื่องกามนิตเป็นวรรณกรรมที่เขียนขึ้นอย่างนวนิยาย แต่ได้เน้นข้อคิดหรือหลักธรรมของพุทธศาสนาแทรกลงในเรื่องและตัวละคร ในเรื่องมีทั้งการกระทำ การแสดงออกอันเป็นอารามณ์ของปัญชน คือ โล ก โ ก ร ช หล ง ร ก เ ก ล ย ด อ า พ อ ฯ การอยู่ในครอบครัวซึ่งเป็นเรื่องของโลกิจวิสัยของมนุษย์ พึงชอบปฏิบัติ ในเรื่องประกอบไปด้วยเรื่องราวและคติทางศาสนาอื่น ๆ ด้วย เช่น ศาสนาฮินดู แต่หลักใหญ่แล้วคำสอนของพระพุทธองค์เป็นหลักสำคัญที่จะทำให้ตัวเอกในเรื่องหลุด

พัฒนาการเรียนรู้ด้วยความสุขสัมผัสคือ นิพพานในที่สุด อย่างไรก็ตามหลักธรรมของพระพุทธ องค์เน้นให้เห็นจากหลักธรรมง่ายๆ ที่สามารถหยั่งเห็นได้จากชีวิตปัจจุบัน จนกระทั่งความสัมผัสนั้นในพระมหัโล ก็มุ่งเน้นให้เห็นผลของกรรมจากการกระทำของบุคคลในเบื้องต้น และให้ปลดปล้อจากกรรมนั้นในที่สุด

ต่อไปนี้จะซึ้งให้เห็นลักษณะของประการที่ปรารถนาในหนังสือภัณฑ์

1. แบบโลกิยิสต์

ภัณฑ์นิตก์เหมือนปูดูชนห้องหลายที่ยังต้องการความสุขสำราญ ความสวยงาม และอิสตรี จะเห็นได้จากการนิติไปค้าขายยังกรุงโภสัมพี เมื่อไปถึงแล้วก็ออกเที่ยวเตร่หาความสำราญ หนุ่มเช่นภัณฑ์นิตก์เหมือนบุรุษอื่นๆ มีความรักในสตรีเพศ จะต้องการเอาชนะแก่คนห้องหลาย จะเห็นได้จากตอนเย่งลูกค้า

“คลิลูกหนึ่งพลาดหัตถ์นาง กระเด็นออกจากรากไม้ที่ลงมาข้างนอก บรรดาชายหนุ่มในในที่นั้นหลายคนต่างวิงก้มเข้าไปเย่งเก็บลูกค้า ข้าพเจ้าด้วยผู้หนึ่งที่วิงเข้าไปเย่งกับเข้าด้วยและไปถึงลูกค้าก่อน แต่ในทันทีกันนั้น ชายหนุ่มคนหนึ่งแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าอันงามมีราคาแพง กระกาเข้าไปเย่งข้าพเจ้าต่างฝ่ายไม่ต้องการให้ได้ลูกค้าเล่าไป แต่อ้ายข้าพเจ้ามีความรู้ในวิชาการเมืองไทยปั้ลล้ำช้านาญ จึงคว้าลูกค้าไว้ได้”

ภัณฑ์นิตก์เหมือนชายหนุ่มห้องหลายหงายหลังรักหญิงสาว ก็เผาแต่ครัวรำขูด แสงอย่างเห็นหน้าด้วยความرحمใจ ซึ่งภัณฑ์นิตกล่าวว่า

“พุดถึงอาหาร ข้าพเจ้าไม่สามารถจะกินได้แม้แต่คำเดียว อันว่านกเขาไฟซึ่งมีเสียงเพราะอ่อนหวานยืนชี้พอยู่ได้ด้วยแสงจันทร์นั้นให้ข้าพเจ้ายืนชี้พด้อมมาได้ ก็ด้วยแสงจันทร์แห่งดวงหน้าของนางฉันนั้น”

และด้วยความรักนี้เองที่ทำให้ภัณฑ์นิตไม่ยอมกลับไปกรุงอุชเซนีพร้อมกับท่านราชทูดังที่ภัณฑ์ให้สัญญาภารกิจที่บันลือโนโคร

“ข้าพเจ้าถึงกับกรุณาด้วยตัวลงที่บานทาง พลางยกแขนที่เรียกว่างามชื่นจุมพิต น้ำตากร่วงปากกึกคู่ร่วงว่าข้าพเจ้าให้สัญญาว่าจะไม่จากไปแล้ว วาสิกุรีติใจโผลงโอบคอข้าพเจ้าไว้ จุมพิตข้าพเจ้าเสียใจใหญ่จนหัวเราะออกมากได้”

และความมัวเมะในโลกิยิสต์ทำให้ภัณฑ์นิตมองความจริงในทางตรงกันข้าม สมดังที่ภัณฑ์กล่าวไว้ว่า

“ครั้งหนึ่งอดอยู่ไม่ได้ ต้องหัวเราะอุกมาดังๆ ที่เคยได้ยินบางคนพูดว่าโลกเราเป็นมีแต่ทุกๆ และยังจะคิดเห็นโลกไม่เป็นรารถนาเงิดอึกเล่าข้าพเจ้าร้องว่า

สมมัติคณเรานี้บ้างคนซ่างโง่บัดชบจริง ดูเหมือนว่าโลกเราจะหาที่มีความสุขเสิศยิ่งกว่าล้านอโศกนี้ เป็นไปไม่แล้ว”

ธรรมชาติของคนที่มีความรักก็ต้องพยายามหาสิ่งที่ตนเองมันสนใจ คือทั้งการนิติและวาสีภูวิ ต่างให้สัญญาไว้แก่กัน ๆ เทวะลัยพระกฤษṇ

“หากเราไม่พนกันอึกในโลกนี้เราก็จะรักษาความชื่อสัตย์ต่อ กันตลอดไป”

หลังจากที่กามนิตได้เดินทางกลับไปกรุงโภสัมพิอกเป็นครั้งที่สองและเห็นว่าวาสีภูวิได้แต่งงานไปแล้วกับสาวาเดียร เมื่อกามนิตกลับมากกรุณอุชเชนีจึงประพฤติดินให้หลงมัวเมาในทางเสื่อมต่าง ๆ ด้วยความเครียดโศกที่พลาดรัก

“สำหรับผู้ที่จะให้ล้มความโหรมนส์ยแสนสาหัส ที่เพาพลาญตรวงใจอย่างเช่นข้าพเจ้านี้ เมื่อมีนางงามนำ้ถวายทองอันเติมปริมด้วยสุขารส ความบันเทิงมาฉอเละรออยู่ที่ริมฝีปากแล้ว ใจจะไม่ดีมโดยยินดีเล่า ?.....”

เมื่อกามนิตละความชั่วเมาแล้วกลับคิดค้าย บิดาจึงให้แต่งงานกับหญิงผู้หนึ่งซึ่งกามนิตมิได้รักไว้มาก่อน ทำให้กามนิตไร้ความสุขกับครอบครัวดังที่กามนิตกล่าวไว้ว่า

“ดูก่อนกราดา มีภรรยาที่ไม่ทันจะรู้สึกรักใคร ก็จะทำให้รักบ้านมิได้ เหลียวดูรอบห้องทั้งสี่ด้าน จะหาความสำราญเจริญใจสักนิดก็ไม่”

ครอบครัวย่อมหาความสุขลงบมิได้ เมื่อมีภรรยาสองคน กามนิตก็เช่นเดียวกันเมื่อบิดาให้กามนิตแต่งงานกับหญิงอีกคนหนึ่งเนื่องจาก ภรรยาคนแรกของกามนิตไม่มีบุตรชาย

“คราวนี้เกิดมีคลชนานใหญ่ เกิดทะเลาะกัน ต่างแยกกันเป็นใหญ่ ข้างภรรยาที่หนึ่ง อ้างว่าตนเป็นหลง เพราะได้อวยุกินกับข้าพเจ้าถูกต้องตามประเพณีมาก่อน ฝ่ายภรรยาที่สองก็ว่าตนควรเป็นหลง เพราะมีบุตรเป็นชายอันสืบตระกูล”

อันธรรมดاستรียอมกล่าวว่าจากผู้สาวาทายบายได้ดี จะเห็นได้จากภรรยาของกามนิต ทั้งสองที่ช่วยกันรุ่มด่าองคุลีมาล

“ออกไปเจ้าชีโล้น! คนถอยไม่มียางอาย ดูก่าทางยืนชี ให้ล่ชุดดูโซ่หุ่เรศอย่างกัน ลาแก่ที่ปลดออกจากการบังเหียน ปล่อยโซ่ไว้ที่กองมูลฝอยข้างลานบ้าน เที่ยวสอดส่องเดนกา กอกไปเจ้าหัวโนยหน้าด้าน ไม่มียาง”

ผู้หญิงที่มีแต่ความหึงหวงและแย่งกันเป็นใหญ่ก็ไม่มีอะไรจะดีเท่ากับการทะเลาะกัน กล่าวหา กัน เหมือนภรรยาทั้งสองของกามนิต

“มันอย่างนี้เอง อีกอย่างยามอย่างโน้นเหยื่อย่างนี้จึงได้เรื่องให้เข้า (ชั้นข้าพเจ้า) เกลียดซังถึงกับตะเพิดเมียที่เขารักออกจากบ้านไป ให้ได้วรบความอับอายชาญหน้า กลับไปอาศัยพ่อกับญาลูกๆ ที่ไม่รู้ว่าโน้นอิเหนาเดียงสาสันติเดียว”

ภานนิตนั้นยังหวังโลเกียสุขอุ่น เมื่อจะได้ออกจากอารีแสวงบุญแล้วก็ตาม จะเห็นได้จากการได้สั่งพระพุทธโอวาทแล้ว ก็ย่อมมองไม่เห็น เพราะภานนิตนั้นมุ่งเชื่อถือในตัวบุคคลมากกว่าหลักธรรมคำสั่งสอนดังที่ภานนิตตอบพระศาสดาใบบ้านช่างหน้าว่า

“แม้ติงข้าพเจ้าจะไม่มีสิทธิเพื่อกล่าวเช่นนี้ได้ก็จริงอยู่ แต่ก็ยังเห็นความที่พระพุทธเจ้าทรงนึง มิได้แสดงนั้นได้ชัดว่า ถ้าพระองค์มีสิ่งที่จะทรงแสดงให้บังเกิดความปีติเป็นบ่าเห็นใจได้แล้ว พระองค์คงไม่ทรงนึงอยู่ท่านนั้น พระภิกษุซึ่งชนะความทุกข์ ถ้าแจ้งว่าเมื่อตายไปแล้วไม่สูญ จะต้องได้รับบรรสุนเป็นนิรันดร์ไว้ ก็ย่อมจะเกิดปีติเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงน้าใจชุ่มชันยิ่งขึ้น ไม่แห้งแล้งเสียทีเดียว ตั้งหน้าทำความเพียร”

ทึกล่าวแล้วนี้เป็นส่วนหนึ่งในແກโลเกียสัยที่ปุฉุชนผู้ยังมีกิจการอยู่ ต้องประஸบพบที่นั้น ต้องปฏิบัติไม่อย่างได้ก้อย่างหนึ่ง เหมือนภานนิตในเรื่องนี้จะนั้น

๒. คติทางพุทธศาสนาและพุทธโอวาท

คติทางพุทธศาสนาและพุทธโอวาทในหนังสือเรื่องภานนิตนี้มีมากมาย มีทั้งคำสั่งสอนง่ายๆ อันเป็นเบื้องต้น และหลักธรรมชั้นสูงของพระพุทธองค์ ในที่นี้จะนำกล่าวไว้เป็นตัวอย่างดังนี้

1. ในความบทที่ ๑ (พระองค์เสด็จสู่เบญจครีนคร) พระพุทธองค์จะถึงเทศการณ์ที่ล่วงมาแล้ว ๕๐ ปี และปัลวยุสังขาร “ถึงเวลาแล้วในไม่ช้าเราจะจะสังส์රาน្តไป คือ สังสาระ ซึ่งเราได้ถ่ายถอนตนหลุดพันแล้ว ตลอดจนยังผู้ที่มาในภายหลังให้หลุดพันด้วย แล้วเข้าสู่ความดับสนิทด้วยอำนาจแห่งปรินิพพานธาตุ”

2. พระพุทธองค์เสด็จยังลงทะเบียนบ้านกรุงราชคฤห์ ผ่านมาอยังบ้านที่มีการเลี้ยงดูกันอย่างสนุกสนาน พระพุทธองค์ทรงจะถึงถ้อยคำที่เคยตรัสไว้ว่า “ถ้าจะดูโศกมาตรฐานหมู่สังฆ ก็ในการร้องขับทำเพลง ถ้าจะเป็นความบ้าในหมู่สังฆ ก็ในการเต้นรำ ถ้าจะดูความเป็นเด็กในหมู่สังฆ ก็ในการยิงฟันหัวเรา” สิ่งเหล่านี้ในพระพุทธศาสนาถือเป็นสิ่งควรละเว้น

3. มนุษย์ยอมไม่พ้นจากผลกรรมที่ตนทำไว้ อย่างเช่น พากใจองคุณไม่ดี ชั่วมีวัชศรพ เป็นผู้สอนลักษณะ เมื่อยูกับได้ก็ต้องตัดศีรษะเสียบประจัน ดังคำของภานนิตที่กล่าวไว้ในบทที่สิบสอง (ที่ผังศพของวัชศรพ) ว่า “ข้าพเจ้าจะถึงที่วัชศรพโดยอธินายการลงทัณฑกรรม คิดแล้วก็รู้สึกเสียใจ วัชศรพโดยอธินายพิสูจน์ว่า ผู้เป็นโจรพิงอย่าให้เข้าจับได้ ถ้ากระหัวร้ายยูกับไปก็ต้อง

ทางทุกอย่างหนึ่งให้จดได้ อนิจจา! วิชาของวัชศรพอย่างนี้ช่วยคนเองอย่างไรได้มั้ง เป็นล่าเรย น้อยนัก มนุษย์จะอดจากธรรมที่ได้ก่อไว้แต่ชาติปางก่อน”

4. ความอุดหนูเป็นโภคของพระพุทธเจ้า แม้ในโภคปาริมอร์ ก็ได้กล่าวถึงในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่องคุลีมาลไไว้ ดังท่องคุลีมาลได้กล่าวกับกามนิตในบทที่สิบห้า (กิกขุโล้น) ดังนี้

“ อุก่อนคุหบดิ อาตามามีความเป็นอยู่อย่างนี้ จะรู้สึกโกรธเคืองต่อผู้สาวที่ได้อย่างไร เพราะหน้าที่จะต้องมีความอุดหนูแม้ในสิ่งที่ยังกว่านี้ คราวนี้เป็นครั้งแรกที่อาตามาเข้ามาภิกขาการในกรุง แต่มาราดใจให้พราหมณ์และคุหบดิหงษ์หลายกลับเกิดใจจงเกลียดชังต่อคณะสงฆ์ ด่าว่าขับไล่ ตลอดมา บางครั้งเมื่อเดินมาตามทางกู่อกหัวงา ได้รับความเจ็บปวดถึงกับโลหิตตกและนาตรแตก จักรชาติกะเคนี เมื่ออาตามากลับไปเผาพระศาสดา พระองค์ก็ทรงรับสั่งให้มีความอุดหนุมั่น ๆ ไว้ เพราะอาตามาทำอุคุลกรรมมาแล้วมากันนัก จึงสมควรจะอุดหนูรับวินาท เพื่อลับล้างกรรมเหล่านั้น เสีย” องคุลีมาลกล่าวต่อไปว่า “พระศาสดาได้ตรัสสอนว่า อุก่อนสาวกหงษ์หลาย แม้ร่างกายจะถูกโจรสัตว์เลือยขาดออกเป็นห่อน ๆ ก็ต้องด้วยมีโภคสูญเสียไม่ถึงทางที่ประรอกนา” และพระพุทธองค์ได้ให้โภคแก่องคุลีมาลในเรื่องความอุดหนูอีกในบทที่สามสิบ (องคุลีมาล) ซึ่งองคุลีมาลกล่าวข้อความนี้แก่ว่าสิญรุ่งเรืองว่า “พื้นพสุชาตุกุณขวังก้อนดินที่สะอาดหรือโสครoglobinไป ก็ไม่รู้สึกกำเริบหรือชุ่นช้องจนได ท่านจะช่วยจิตตนให้สม่ำเสมอเหมือนฉะนั้น”

5. แนวคิดของการนิตในเรื่อง ทรพย์สมบัติ ข้าหาส บริวาร เป็นสิ่งมายาไม่ได้ความสุขที่แท้จริง แนวความคิดนี้เป็นเรื่องของพุทธศาสนาโดยแท้ ดังข้อความที่กามนิตกล่าวในบทที่สิบเจ็ด (สุ่ความเป็นผู้ลับบ้านเรือน) “คือเมื่อคิดให้ครวญถึงเรื่องตนในอดีตและตนในปัจจุบัน ว่าเป็นคนเดียวกันหรือเปล่า คิดแล้วก็ให้สะดึ้ง เห็นว่ามีลักษณะผิดกันไปลามาก ครั้งอตีกระโน้น ข้าพเจ้าไม่มีอะไรนอกจากตน และความรัก ก็สองสิ่งนี้พึงแยกออกจากเสียจากกันเหลือแต่ตนไม่ได้เทียหหรือครั้นมาในปัจจุบันนี้ อะไรบ้างที่ข้าพเจ้าไม่มี บุตรภรรยาเมย ช้างม้าวัวควายเมย ข้าหาสบริวาร แก้วแหวนเงินทอง สวนสำหรับเที่ยวเล่น บ้านดงมะโนเพา ซึ่งครัวเห็นก็อิจฉาอย่างได้เมย สิ่งเหล่านี้ข้าพเจ้ามีอยู่บิบูรณ์แล้ว แต่ทว่า ข้าพเจ้านั้นเป็นข้าพเจ้าอยู่ที่ไหน ขณะนี้ดู ๆ ก็เหมือนผลไม้เน่า เนื้อในแห้งหายไปหมด ในที่สุดเหลือแต่เปลือกเปล่าเท่านั้น”

6. พระพุทธองค์ซึ่งให้เห็นความจริงทางโลกิยสุขให้กามนิตฟังในบทที่สิบแปด (ในห้องโถงบ้านช่างหม้อ) ซึ่งเป็นความจริงที่สุดที่กามนิตต้องยอมรับ สิ่งนี้ล้วนเป็นความทุกข์ทั้งสิ้น คือ “ความหลัดพรางจากสิ่งที่รักเป็นทุกนี้ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกนี้”

7. หลักธรรมของพระศาสนาได้แก่ธรรมจักรกับปวัตตนสูตร อันได้แก่อธิษัจ 4 ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกขุนิกในบทที่ 19 (พระศาสนา) ความว่า

“ดูก่อนภราดา ความจริงอย่างยิ่ง คือทุกข่น้อยอย่างไร ได้แก่ความเกิดมานี้เป็นทุกข์ ความที่ชีวิตล่วง ๆ ไปเป็นทุกข์ ความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความอาลัย ความครัวครรภ์ ความทนลำบาก ความเสียใจ และความคับใจ ล้วนเป็นทุกข์ ความผลัดพรางจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความที่ไม่ได้สมประสงค์ เป็นทุกข์ รวมความ บรรดาลักษณะ ต่าง ๆ เพื่อความยืดอ้อมผูกพันย่อมนำทุกข์มาให้ทั้งนั้น ดูก่อนภราดา นี้แหลมความจริงอย่างยิ่งคือทุกข์ ก็แหลมความจริงอย่างยิ่ง คือ เหตุแห่งทุกข่น้อยอย่างไร ได้แก่ความกระหายซึ่งทำให้เกิด มีสิ่งต่าง ๆ อันความเหลินเหลินใจและความร้อนเกิดตามไปด้วย เหลินเหลินก่อการมรณนั่น ๆ คือกระหายอยากให้มีไว้บ้าง กระหายอยากให้คงอยู่ กระหายอยากให้พ้นไปบ้าง ดูก่อนภราดา นี้ความจริง อย่างยิ่ง คือ เหตุของทุกข์”

ก็แหลมความจริงอย่างยิ่ง คือ การดับทุกข์ทั้งสัมโน้อย่างไร ได้แก่ความดับสนิทแห่ง ความกระหายนี้เองไม่ใช้อื่น ความเสียสละได้ ความปลดเสียได้ ความปล่อยเสียได้ ซึ่งความกระหายนั้นแหลมและการที่ความกระหายนี้ไม่ติดพัวพันอยู่ ดูก่อนภราดา นี้แหลมความจริงอย่างยิ่ง คือ การดับทุกข์”

ก็แหลม ความจริงอย่างยิ่งคือ ทางไปถึงความดับทุกข์ทั้งสัมโน้อย่างไร ได้แก่ทางอัน ประเสริฐมีองค์แปดคือ ความเห็นชอบ ความดำรงชอบ วิชาชอบ การงานชอบ เสียงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ดูก่อนภราดา นี้แหลมความจริงอย่างยิ่ง คือ ทางไปถึงความ ดับทุกข์ทั้งสัมโน”

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสอีก ปฏิจสมุปบาท และสรุปลงท้ายเทศนาว่า

“ความเกาเกี้ยวคร่าวกระหายต่อการเกิด ย่อมเป็นเหตุให้ถึงความเกิดหากตัดความใคร่กระ หายเช่นนั้นเสียได้ขาด ท่านก็ย่อมไม่เกิดในพิพิธฯ อีก”

8. พระพุทธองค์ตรัสเรื่องบ้าปุ่น และผลกระทบที่ได้ทำไว้ ดังพุทธโอวาทที่พระพุทธ องค์ได้ประทานแก่กลุ่มสาวกเพื่อให้กลับตัวจากการประพฤติชั่วหันมารบรพชาเป็นสาวกของพระองค์ ดังบทที่ 34 (นรกหอก) “เราผู้มิได้ทำเวรภัยในสรรพสัตว์ คือ หยุดแล้วไม่ร้อนไปอีก แต่ตัว ท่านนั้นเป็นผู้มิใจมุ่งร้ายต่อสรรพสัตว์ทุกชนะจิตต้องร้อนเพราะอุคลกรรมไม่มีเวลาหยุด รับทุก ทรมานจากที่หนึ่งแล้ว ต้องไปสู่อีกที่หนึ่งเรื่อยไป” พระพุทธโอวาทอีกตอนหนึ่งที่ประทานแก่กลุ่มสาวก คือ “ท่านซึ่งแจ้งว่า ที่บุคคลต้องไปเกิดที่นั้นที่นี่ ในโลกมนุษย์บ้าง ในสารคบบ้าง และในนรกบ้าง เพาะกรรมเท่านั้น เป็นเหตุปัจจุบันแต่ให้ไปเกิดหาใช่เพาะอ่านจากเด็ขาดที่มาจากสวรรค์ไม่”

9. พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า ความจริงที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้นั้นมากมายนัก แต่ที่นำมาประทานแก่กิษทั้งหลายนั้น นำมาเฉพาะที่เป็นสารประโยชน์ที่แท้จริง ดังความที่กล่าวไว้ในบทที่ 35 (การบูชาอันบริสุทธิ์) พระพุทธองค์กำไประดุจลัยหันไปทางหน้าพระสงฆ์แล้วตรัสว่า

“ถูก่อนกิษทั้งหลาย อันใบไม้ที่เรากำไว้นี้ กับใบไม้ที่มีอยู่ในบ้านนั้น ข้างไหนจะมากกว่ากัน พระกิษเหล่านั้น ทราบทูลว่า

ใบไม้ในพระหัตถ์มีจำนวนน้อยกว่าที่มีอยู่ในบ้านนั้น พระเจ้าข้า

ถูก่อนกิษทั้งหลาย ความจริงก็เช่นนั้น สิ่งที่เราติดต่อได้เห็นแจ้งแล้ว แต่เมื่อได้แสดงแก่พากห่านยังมีมากกว่าที่แสดงไว้แล้ว มีอุปมาเหมือนในประดุจลัยที่อยู่ในมือเรากับที่มีอยู่ในบ้านนั้น ถูก่อนกิษทั้งหลายเป็นใจในเรاجามไม่แสดงให้พึงทั้งหมด ก็เพราะไม่เป็นสารประโยชน์เพื่อความหลุดพ้น ไม่เป็นเบื้องต้นของพระธรรมจรรยา ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายโถกิย์ ไม่เป็นไปเพื่อจิตจากความรัก ใครอันดิ ไม่เป็นไปเพื่อความเย็นใจ ไม่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง ไม่เป็นไปเพื่อความดีเด็มที่ และในที่สุด ไม่เป็นไปเพื่อนิรพาน”

10. พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องมีเกิดกมิตาย ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเปลี่ยนแปลงไม่เที่ยงแท้แน่นอน แม้แต่สวรรค์ และพระมหาโลก มีเกิดกมิตับ เช่นเดียวกันดังที่ว่าสัญญาล่าอางถึงพุทธคำรัสให้กามนิพัฟในบทที่ 30 (มีเกิดกมิตาย) ว่า

“มีเกิดกมิตาย ถึงแก่ความท่าลายไปจนสิ้น

เหมือนกับสุวนในโลก และดอกพืชในสวรรค์ย่อมร่วงโรยไป”

และอีกตอนหนึ่งที่กล่าวถึง การเกิดและการดับแห่งพระมหาโลกไว้ในบทที่ 38 (พระมหาโลก) ว่า

“เมว่าดาวเทพทั้งหลาย อาศัยมหิทธานุภาพท้าวมหาพรหมบรมมหาดมันเป็นจุดกลาง จึงสืบชีพรุ่งเรืองนับด้วยอสังไขยกลัย์ก็จริงอยู่ แต่พระมหาโลกซึ่งคุณประหนึ่งว่าหาเขตมิได้ เมื่อปรากฏว่า “มีชีน” แล้ว ก็ย่อมมีสั้นสุดลงเป็นธรรมดาวิสัย และโดยเหตุที่ระยะกาลในพระมหาดมันไม่ดำเนินไปเรื่อยๆ เปรียบดังน้ำใสสะอาด ที่ไหลเอ้อยไปตามลำธารโดยราบรื่นไม่มีสิ่งอะไรกีดกันให้ขาดระยะลงกลางคัน เลยทำให้เห็นว่าพระมหาโลกนั้นหากาลกำหนดมิได้ แท้จริงลักษณะที่ว่าหากาลไม่ได้นั้น ก็ล้วนเป็นมายาหั้งเรื่อง” พระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับการเกิด และการดับนี้ไว้ในบทที่ 41 (โควาทอย่างง่าย ๆ) ไว้ว่า

“สูงล้ำไปจนถึงความส่วนไสวอันล้ำเลิศแห่งสวรรค์ มีเกิดแล้วกมิตับ จงรู้ไว้เกิดว่า ความเป็นไปในอนาคตนั้นแลຍย่อมดับเสียจนกระทั่งรัศมีมหาพรหม”

๑๑. พระพุทธองค์ทรงหยั่งทราบได้ถึงความทุกข์ทรมานของผู้อื่น จึงได้ประทานหลักธรรม อวย่างจ่าย ๆ ข้อหนึ่งแก่ewisวิชี พุทธะจะแนะนำให้มีว่า
“ที่ได้มีความรัก ที่นั่นมีความทุกข์”

๓. เกี่ยวกับลักษณะพิเศษและความเชื่อถือของศาสนา Hinayana

๑. ในบทที่ ๓ (สูผึ้งแม่คงคา) ตอนหนึ่งท่านราชทูตได้ใช้ให้กับนิตดูแม่คงคาและกล่าว ด้วยว่า ให้มาจากสวรรค์ เกี่ยวกับแม่คงคานเป็นลักษณะเชื่อของศาสนา Hinayana มีประวัติความเป็นมาโดยย่อ ดังนี้

พระคงคาน ตามพระเวทว่า เป็นธิดาองค์แรกของพระมหาวัต หรือ หินพานเด็กับนางเมนา และเป็นเชษฐภคินีของพระอุมา พระสาวมีของพระคงคาน ก็คือ พระศิริวะ (อิศวร) จะนี้พระคงคาน กับพระอุมา จึงเป็นผู้ร่วมชนก ชนนี สวนมีองค์เดียวทัน พระคงคานนีนามเป็นอันมาก แต่ที่ใช้อยู่บ่อย ๆ นั้น เรียกตามเรื่องที่เกิดขึ้น เช่น ชาหనวี ภาครีषี สาคร บางคำรับเรียกว่า พระตรีเวณี ตามรูปที่เขียนจากอินเดีย เขียนเป็นรูปนางงามมี ๓ เศียร ทุกเศียรมีรัศมีเกล้าน้อย ๆ ๖ กร บางที่ถือคัมภีร์บ้าง ดอกบัวบ้าง นั่งบนหลังปลา สีกายขาว มีรัศมีขาว

พระคงคานนี้ แต่เดิมถือกันว่ามีอยู่บูนสวรรค์เท่านั้น พึงจะลงมาสู่มนุษยโลกในครั้งที่ห้าม กิรดิ สำเร็จพิธีอัญเชิญเท่านั้น มีเรื่องเล่าว่า ในครั้งต้นกฤตยุค กุมาร ๖ หมื่นของหัวสัคร (กษัตริย์สุริยวงศ์ ครองนครอโยธยา) ต้องตายด้วยอุทธร์ ของพระภิล (นารายณ์แปลง) เมื่อคราวไปตามม้าสำคัญของหัวสัคร จำเป็นที่จะต้องชำระด้วยน้ำ พระคงคาน จึงจะพ้นบาปไปสวรรค์ได้ หัวสัครจึงตั้งพิธีอัญเชิญแม่พระคงคาน แต่ไม่เป็นผลสมความปรารถนา หัวสัครก็หายได้ความเพียร ไม่ ได้กระทำพิธีนี้อยู่จนสันพระชนม์ชีพ ทายาทคือ หัวอังคุมัต ผู้เป็นหลานหัวสัคร และหัวทิลิปะ ผู้เป็นเหลนจนถึงหัวกิรดิผู้เป็น หลือ ของหัวสัครก็ได้ทำพิธีเชิญแม่พระคงคานต่อ ๆ กันมา เพียงสำเร็จความปรารถนาเมื่อตอนหัวกิรดิ แม่พระคงคานจึงได้มาสู่ยังมนุษยโลกโดยไฟลไปทางสระวินทุ แล้วแยกออกเป็น ๗ สาขา ไฟลไปทางตะวันออก ๓ สาขา คือ แม่น้ำนันลินี หลาทินี ปานนี ส่วนทางตะวันตกนั้นไฟลไปเป็นแม่น้ำจักษุ แม่น้ำสีดา แม่น้ำสินธุ รวม ๓ สาขา สายกลางนั้นไฟลตามรอยรถหัวกิรดิ ที่เรียกว่าลำแม่น้ำคามหาที่ นับว่าเป็นแม่น้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ใช้ล้างบาปได้ นิยมกันว่า ต้นน้ำไฟลลงมาจากสวรรค์ เมื่อพระคงคาน ได้ไฟลไปชำระอธิกุมารของหัวสัครแล้ว กุมาร

ทั้ง 6 หมื่นก้าได้ไปสู่สวรรค์ ส่วนแองน่าที่ไปรวมอยู่เป็นอันมากนั้นมีนามว่า สาคร (มหาสมุทร)¹³

2. ในบทที่ 5 (รูปนิเศษ) โสมหัตตีได้ยิ้มเย้ยกามนิตที่หลงรัก瓦สิก្មริว่า “เพาะเราท่าน ย้อมทราบกันอยู่ดีว่าทวยเทพย์ออมกลัวเดชของมหาฤทธิ์บุปผาเพ็ญตนะอย่างแก่กล้า สำหรับสูท่าน เมื่อเริ่มต้นทรงงานกายนี้ได้ถึงเพียงนี้ ในไม่ช้าชาวนิธยคงพ่นไฟอกมาแน่ เพาะร้อนตนะของสูท่าน ที่แรงกล้า มิใช่เท่านั้นเดชบารมีที่มีสะสมไว บ้านนี้ทวยเทพในเทวโลก จะมิตัวสั่นระรัวไปตามกัน แล้วหรือ”

ในนาการตะกล่าวถึงพระวิศวามิตรกับนางเมนะกา ซึ่งเป็นเรื่องราวของชาวนิธุ พระบากสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในบุ่นเกิดแห่งรามเกียรติ ความว่า

พระวิศวามิตร บุปผาเพ็ญตนะอยู่ช้านาน พระพรหมาโปรดยกให้เป็นมุ่มได้พระวิศวามิตรก็ยังไม่ละความพยายาม

เทวดามีความร้อน จึงใช้นางเทพอปสร ชื่อเมนะกาลงมาทำลายพิธีพระมุนีอยู่กับนางเมนะกา ช้านาน จึงรู้สึกความบกพร่องในความพยายามของตน จึงลงานเมนะกาโดยดี แล้วออกจากคำบล บุษกรไปยังเข้าหิมพานต์ เพื่อหาความสงบต่อไป นางเมนะกาคลอดบุตรริทึ้งไว้ในบ้าน พระฤทธิ์ ชื่อ กันวา มาเก็บกุณารีไปเลี้ยงไว้ให้นามว่า ศกุนตลา¹⁴

สิงเหล้านี้เป็นความเชื่อของชาวนิธุ ที่ว่าหากฤทธิ์บุปผาเพ็ญตนะแก่กล้าแล้วย่อมทำให้ฝนแล้ง และร้อนไปถึงเทวดา ทำให้เทวดาอยู่ไม่ได ฉะนั้นจึงส่งนางอปสรมาทำลายตนะฤทธิ์เสนอ

3. ในบทที่ 6 (บุนลานอโศก) วาสิก្មริพูดถึงความรัก มีข้อความเปรียบดังนี้

“ความรักที่แท้จริง ไม่ใช่สีแดง ย้อมมีสีดำดังสีนิล เนื้อนดังสีศอพระศีวะ เมื่อทรง ดีมพิษร้ายเพื่อรักษาโลกไว้ให้พ้นภัย”

พระศีวะดีมพิษของพระยานาคในการกวนเกษย์รสมุทร เพื่อให้ได้น้ำอมฤตนั้นเอง ฤทธิ์ วิศวามิตรเล่าเรื่องนี้ให้พระรามฟังเมื่อไปถึงเมืองวิศวัล ความว่า

เทวดาและอสูรอย่างใดร้อยคู่ พันจากความตาย จึงชวนกันกวนเกษย์รสมุทรทำน้ำ ออมฤต เอาเขามนทรงครีเป็นไนกวน เอาพญาวาสุกริเป็นเชือก พญาวาสุกริพันพิษเป็นไฟพากันได้ความ เดือดร้อนพระอิศวร์ก์สวยพิษเข้าไป (พระศอจึงเป็นสีนิลพระพิษใหม)

เทวดาและอสูรซึ่งเขามนทรงครีรีหมุนกวนไปอีก จนเข้าทะลุลงไปได้โลก พระนารายณ์จึง 幄การเป็นเต่าไปร่องรับเขามนทรงครีไว้มิให้ทะลุเลยไปได การกวนจึงกระทำต่อไปได้สะดวก

13 สัจจาภิรมย์, พระยา; เทวกำนัล (พระนกรณัลสวัมพินิษฐ์บรรณาการ, 2511), หน้า 215-221.

14 มองกุฎีเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระยาทสม.ก็จพระ; มือเกิดแห่งรำนเกียรติ (พระนกรณัลสุรุภา, 2512), หน้า 38.

มีสิ่งที่ได้จากการกวนเกษียรสมุทการ ดังนี้

1. ชันวนตรี ประณมแพทัย ผู้ชำนาญในอายุรเวท (วิชารักษารोคม)
2. อัปสรหกสินโภภิ ชื่เทวดาและอสูรไม่รับหงส่องฝ่าย จึงกล้ายเป็นของกลาง
3. นางวารุณี คือ เหล้า
4. คุจไกศะรพ ม้าแก้ว ซึ่งเป็นพาหนะของพระอินทร์
5. แก้วกายภูก
6. นาอมฤต

เทวดากับอสูรทำสังหารชิงนาอมฤตกัน พระนารายณ์จวยนาอมฤตไปเสียพันจากผึ้ง
15
เกษียรสมุทราชอกอสูรไม่ได้มีโอกาสกินนาอมฤตก็ตายไปที่รุนเป็นอันมาก เทวดาจึงได้เป็นใหญ่ใน
สวรรค์

แต่ในสิลิตนารายณ์สิบปี ของพระบาทสมเด็จพระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงสิ่งที่ได้
จากกวนเกษียรสมุทราช มีมากกว่า 6 คือ

1. โค ชื่อ สุรภี สามารถบันดาลนน แลเหเนยให้เกิดขึ้นได้เมื่อปราบนฯ
2. วารุณี คือ สุรา หรือน้ำเมາ
3. ตันปาริชาด
4. นางอัปสร เหลือคณาณ
5. พระจันทร์ ซึ่งพระอิศวรนำไปหัดเป็นปีน
6. พิชรัย ซึ่งพญาวาสุกรีสูบเข้าไป
7. พระครีเทวี ซึ่งเป็นชาวยาของพระนารายณ์
8. แพทัยชันวนตรี
9. นาอมฤต¹⁶

4. ในบทที่ 10 (รหัสยลทัช) มีกล่าวอ้างถึงภาควัทคิตา และพระเวท ซึ่งได้กล่าวไว้ใน
เรื่องกามนิต เป็นตอนคำสอนของวาชศรพว่า

ก. ปัญญาเรืองคุณ

“เพระความว่างเปล่า หมายความตามหลักแห่งเหตุผล คือว่าถ้าข้าพเจ้าตัดหัวคนหรือ
สัตว์ ดานของข้าพเจ้าพเน็เข้าไป ในระหว่างอนุปรมานญอันแยกไม่ได้ เพระอนุปรมานญนี้มีลักษณะแยก
ไม่ได้โดยแท้ ดานของข้าพเจ้าจึงไม่ได้พ่นอนุปรมานญ เพระจะนั้น ดานที่ว่าพ่นลงไป จึงเป็นพ่น

¹⁵ ส.ก. หน้า 25-27.

¹⁶ มงคลเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ; อัลกนารายณ์สิบปี (พระนกรະคิลปานบรรณาการ, 2515), หน้า
39-42.

ในที่ว่างเปล่าระหว่างอนุปรมานญูก็ความว่างเปล่าไม่ได้เป็นผู้ทำอันตรายได้ เพราะการทำอันตรายในสิ่งที่ไม่มีก็เท่ากับไม่ได้ทำอันตรายในสิ่งใดๆ ด้วยเหตุนั้นก็อาจเป็นไปในที่ว่างเปล่าจึงไม่ต้องรับผิด และจะรับเทวทัณฑ์ไม่ได้ ถ้าการฆ่ามุขย์มีความจริงเป็นเช่นนี้ใช้ร กรรมอย่างอื่นที่มุขย์ลงทัณฑ์แก่กันเบากว่าการฆ่าคนจะมีความจริงอีกสักเพียงไร”

ข. พะเวท วาชศรพ้อังถึงความในพระเวทอันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ของศาสนา Hinดูว่า “ในพระเวทศักดิ์สิทธิ์สอนว่า สิ่งที่มีภาวะอันแท้จริงเท่านั้นคือพรหม ถ้าความนี้เป็นจริง การฆ่าก็เป็นมา ya ไม่ได้ฆ่าใคร ในพระเวทกล่าวไว้มากมาย ในตอนที่พระยาเมນอกแก่นจิกต ด้วยเรื่องพรหมและด้วยเรื่องอื่น ๆ ว่า ผู้ใดเป็นผู้ประหาร ก็สำคัญว่าตนเป็นผู้ประหาร ผู้ใดถูกประหาร ก็สำคัญว่าตาย เขาทั้งสองไม่รู้แจ้งเลย แท้จริงไม่มีใครประหาร ไม่มีใครถูกประหาร”

ก. ภควัทคิตา ในภควัทคิตา กล่าวถึงพระกฤษณะเตือนพระอรุณให้รับอย่าได้หักอยพระทัย วาชศรพ้นนำกล่าวอ้างไว้ว่า

“ผู้ใดเข้าใจว่าตนเป็นผู้ประหาร ผู้ใดสำคัญว่าตนถูกประหาร ทั้งสองผู้นั้นย่อมไม่รู้แจ้ง แท้จริงไม่มีใครประหาร ไม่มีใครถูกประหาร จะนั้นเรองจะเริ่มระเดิด”

ทั้งพระเวทและภควัทคิตาได้กล่าวไว้แล้วในเรื่องศาสนา Hinดูว่าไม่นำกล่าวให้ละเอียดอีก ถ้าต้องการรู้รายละเอียดก็อาจย้อนไปดูในเรื่องนี้ได้

5. ในบทที่ 14 (ผู้เป็นสามี) บิดาของตนนิ่ตต้องการให้กามนิตรแต่งงานเป็นครั้งที่ 2 เพราะเหตุว่า ภรรยาคนแรกมีแต่บุตรหญิง โดยอ้างว่า

“อันบุคคลที่ไม่มีบุตรสำหรับทำการพลีชัยชาติษฐานปุรatan ในเวลาเมื่อตายไปแล้ว จะต้องรับทุกข์กรรมงานสาหัส”

อันนี้เป็นคติความเชื่อของชาว Hinดูและอยู่ในข้อปฏิบัติของชาว Hinดูด้วย กล่าวคือ ชาว Hinดูจะต้องมีพิธีบุชาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) หรือพิธีศรัทธา เป็นการสังเวยดวงวิญญาณด้วยข้าวบินท์ ผู้ทำศรัทธา ถ้าเป็นบุตรชายก็จะช่วยให้บรรพบุรุษพ้นจากขุนราก ที่เรียกว่าปุด ได้

รายละเอียดของพิธีนี้อาจทวนกลับไปดูได้จากบทที่ว่าด้วยศาสนา Hinดู

7. เมืองพามพานต์

หนังสือเรื่องเชิงพามพานต์ เป็นนิยายอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เขียนโดยสุชีพ มุณญาณภาพ วรรณกรรมพุทธศาสนาเล่มนี้เขียนด้วยความมุ่งหมายไว้ว่า เพื่อ “เกอດทูนพระอันนท์ เกราะผู้เป็นพระพุทธอนุชา ได้อุบัติฐานกบารุรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจนวาระสุดท้าย

แห่งพระชนม์ชีพ ท่านได้ทรงจำพระพุทธวจนไว้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทมาจนจนนี้จุบัน”¹⁷ สำหรับเนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับฉันทสุกิจชีวี ได้เล่าชีวประวัติของตนให้สานุศิษย์แห่งสำนักวิความมิตรฟัง เป็นคติธรรมสำหรับผู้ฟังฟังชีวิตอยู่ด้วยความอุดถ นุ่งประกอบแด่กุศลกรรม เพื่ออาชนาอุกุศลกรรมหงหлатย

สำนักศึกษาศิลปศาสตร์ ตั้งอยู่ทางเชิงพาณิชย์และใกล้เคียงแม่น้ำโธหริษฐ์ สำนักศึกษานี้ซึ่ง วิความมิตร ด้วยการยุเหย่ของผู้อื่นจึงทำให้ศิษย์ของสำนักนี้แตกกันเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายหนึ่งมีสานุชีวีเป็นโอรสองค์ตัวริย์แครัวมัลลากาคเหนือ อันมีกรุงสินาราเป็นราชธานี อีกฝ่ายหนึ่งมีวิกัลปะซึ่งเป็นโอรสองค์ตัวริย์แครัวมัลลากาคใต้ อันมีกรุงป่าวเป็นราชธานี เป็นหัวหน้า หงหлатผู้นำดัดทำร้ายกันแต่ท่านอาจารย์วิความมิตรทราบความเสียก่อน จึงตัดสินลงโทษหงหлатผู้นำด้วยการลงพระหมกันท์ 7 วัน ดังที่อาจารย์วิความมิตร ออกรคำสั่งไว้ว่า

“เราจึงขอประกาศลงโทษหงหлатผู้นำ แลกกลุ่มวิกัลปะ ห้ามใคร ๆ พูดด้วย รวมทั้งพูดกันเองในระหว่างผู้ถูกกลงโทษเป็นเวลา 7 วัน ถ้าใครมีเรื่องสำคัญจะต้องพูดกับผู้ถูกกลงโทษหรือผู้ถูกกลงโทษมีความจำเป็นจะต้องพูดกับครรภ์ให้มาหาเรา และพูดกับเราเพียงคนเดียว”

การลงพระหมกันนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ในหมู่ภิกษุสงฆ์ของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นการลงโทษแบบผู้ดี พระพุทธองค์ทรงครุสแก่พระอานันท์ก่อนเสด็จปรินิพพานให้ลงพระหมกันท์แก่พระอันนะ ซึ่งเป็นผู้เคยรับใช้พระพุทธองค์ก่อนเสด็จบรรพชา พระพุทธองค์ครรภ์สว่า

“อานันท์ โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์จึงลงพระหมกันท์แก่ภิกษุฉันนະคือ ภิกษุฉันนະจะกล่าวอะไรได้ตามพอยใจ ภิกษุหงหлатยไม่พึงว่ากล่าวตักเตือนสั่งสอนเชือ”

อาจารย์วิความมิตรได้พำนิชย์ผู้วิวาทกันหงหлатหมดรวมหงหล้านุ แลกวิกัลปะออกเดินทางเลียนสำนักนี้ เพื่อให้ศิษย์หงหлатยสมัครสมานสามัคคีกันดีดังเดิม เมื่ออาจารย์ได้พามายังคุ้งน้ำแห่งหนึ่ง จึงได้เล่าเรื่องในพุทธประวัติตอนหนึ่งว่ากษัตริย์ศากยวงศ์และโกລิวงศ์ ยังน้ำทำนา กันจนเกือบจะกลอยเป็นสองครา

“เดิมที่เดิร์วากษัตริย์ศากยวงศ์และโกລิวงศ์ ก็ใช้เครื่องกันน้ำร่วมกันให้น้ำไหลไปตามแม่น้ำหงหлат น้ำก็ได้ช่วยให้การทำการทำไร่เกิดผลดีตลอดมา คราวหนึ่งคนรับใช้ของหงหлатผู้นำเกิดหงหะเลาะกันขึ้น เดิมก็เป็นเรื่องส่วนตัวแต่แล้วก็กลายเป็นการต่อต้าน กระทนงเจ้านายของแต่ละฝ่ายเมื่อเจ้านายทราบ ก็เข้าใจว่ากษัตริย์อีกฝ่ายหนึ่งยุ่งให้คนรับใช้ กล่าวว่าจากกระทนงมาถึงผู้นำตน เรื่องที่เกิดขึ้นจากต้นเหตุเพียงเล็กน้อย ก็กลับเป็นเรื่องใหญ่ถึงขนาดต่างกระเทรยมกองหัพท์ 4 เหล่า เพื่อทำการลงโทษและลงพระหมกัน ซึ่งความจริงแม้ไม่ต้องແย่ง ก็มีพลให้หงหлатผู้นำใช้ประโยชน์ได้อย่างเพียงพอ

¹⁷ ตุธีพ บุญญาณุภาพ, เชิงพาณิชยานต์ (พระนคร: บ่ารุ่งสาร์ 2510), (กำนำ).

แต่เพรະเหตุลงเชือดถ้อยคำของผู้ไม่ชอบกันด้วยเรื่องอื่น แต่ทางกล่าวว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะมีให้ตนได้ใช้น้ำที่กักไว้เข้าสู่เมือง สองคุณแย่งน้ำกันทำที่ว่าจะเกิดขึ้นจริง ๆ

พระผู้มีพระภาคตรัสตามว่า ระหว่างน้ำกับชีวิตของกษัตริย์ที่จะทำสังคมกันนี้ อะไรจะมีค่ามากกวากัน ทุกฝ่ายยอมรับว่าชีวิตของตนมีค่ามากกว่าน้ำ พระองค์จึงทรงยกอธิปไตยของการสังคมและการรักษาป้องคงกัน และได้ทรงสั่งสอนให้ด้วยในความสงบ ให้สมควรสมานสามัคคีกัน ทำให้ทุกฝ่ายโล่งใจ ที่ไม่ต้องสละชีวิตของตนเพื่อสิ่งที่มุ่งหมายอันมีค่าน้อยกว่าชีวิต ความเป็นอยุติกันระหว่าง ศากยวงศ์โภคิยะ ก็ดำเนินด้วยดีสืบมา”

ในเรื่องนี้จึงได้เกิดมีพระพุทธชูปปางหนึ่งเรียกว่า ปางห้ามญาติ ทำเป็นพระพุทธชูปปะกันยืน ห้อยพระหัตถ์ข้าง ยกพระหัตถ์ขวาเบตตั้งขึ้นเสมอพระอุระ มีเรื่องกล่าวว่า

“ในวัสดุที่ 15 พระบรมศาสดาเสด็จไปประทับ ณ นิโครารามรีฟั่นโนโรหิณี ใกล้กรุงกบลพัสดุ กษัตริย์ชาศากยะ พระญาติฝ่ายพระบิดาในนครกบลพัสดุ กับกษัตริย์ชาโภคิยะ พระญาติฝ่ายพระมารดาในเทเวหนคร ทະเจาะกันด้วยเหตุ忿นแล้วแห้งน้ำท่านา พระบรมศาสดาทรงทราบด้วยพระญาณอันวิเศษแล้วจึงเสด็จไปทรงปราศรัยด้วยพุทธปฏิญาณว่าจ้าวคนายเบ็นเชิงathamโดยปริยายว่า “ท่านหงษ์ลายทะเลาภกันเพราอะไร” “เพราหน้าพระเจ้าข้า” “น้ำกับคนอย่างไหนจะมีค่ามากกวากัน” “คนมีค่ามากกว่าพระเจ้าข้า” “คนพวงไห่มีค่ามากกว่าเขา” “กษัตริย์หาคามิได้พระเจ้าข้า” (คือมีค่าสูงสุด) “ถ้าเช่นนั้นท่านจะเอาร่องน้ำมาเป็นเหตุม่านนุชย์ผู้เป็นกษัตริย์ซึ่งมีค่าสูงสุด เช่นนี้จะสมควรแล้วหรือ” “ไม่สมควรเลยพระเจ้าข้า” แล้วประยูรญาติหั้งสองฝ่ายก็เลิกรากันไป¹⁸

อาจารย์วิศวั�ิตรได้เล่าชีวประวัติของตนเองว่า เมื่อได้ศึกษาแล้วได้กลับไปยังบ้านเมืองเดิม และได้บรรลุองค์มิอ กัน ราชกุมารสำนักอื่นท้าทายสำนักวิศวัมิตรยิงธนู

การรู้จักผิดชอบชั่วดี เมื่อรู้ว่าทำผิดแล้วยอมรับผิด และกล่าวขอโทษผู้ที่ตนล่วงเกิน ย่อมเป็นสิ่งดีเช่น ราชกุมารที่กล่าวว่าจากล่วงเกินศิษย์สำนักวิศวัมิตร แล้วขออภัยในความผิดพลาดของตน ทำให้กษัตริย์ลิจฉวีผู้สูงอายุทั้งหลายมีความปลื้มปั่น ดังคำกล่าวของกษัตริย์ลิจฉวีว่า

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย การรับแก้ไขกลับดัวหรือขอมาผู้อื่นเมื่อสำนักผิดนั้น ทำให้คนที่ถูกชั่นน้ำหน้าในตอนแรก กล้ายเป็นผู้ได้รับความยกย่องชมเชยไปอย่างมีได้มีโทรศัดผืนมาก่อน เพราะฉะนั้นท่านหงษ์ลายจงจำไว้ให้ดีว่า ถ้าເພື່ອຢູ່ຜິດພາດล່ວງເກີນທ່ານຜູ້ໄດແລ້ວ ພຶກລ່າວວາຈາຂອງອົກຍີໃນຄວາມລ່ວງເກີນຕ່ອທ່ານຜູ້ນັ້ນ ກ່ຽວໜ້າວ່າເປັນຜູ້ປະລຸງປະບົດຂອນ”

¹⁸ สมพร อรุณโพธิ์, พระพุทธชูปปางค่างๆ และลักษณะพระพุทธชูปปะกันในประเทศไทย (พระนคร: สามมิตร, 2515), หน้า 108.

การยิงธนูครั้งนั้นปรากฏว่าฉันทสุกจิจวีได้รับชัยชนะ แต่ไม่ยอมรับการเป็นนายทหาร เขาได้กลับมาศึกษาต่ออย่างสำนักวิศวกรรมอีก อาจารย์วิศวกรรมได้เข้าไปที่ต้นอโศกแล้วให้คันหาความจริงด้านการปักครองจากต้นไม้นั้น และเปรียบต้นไม้เหมือนนักปักครองที่ต้องให้ร่มเงาแก่ผู้อื่น แต่ตนเองสู้กรำเดดหนดอสู้กับความยากลำบาก คนที่จะปักครองผู้อื่นนั้น อย่างน้อยจะต้องรู้จักปักครองตนเองให้ได้เสียก่อน ถ้าไม่สามารถปักครองตนเองได้ ก็จะไม่สามารถปักครองผู้อื่นได้ดี นักปักครองผู้อื่นมีทางศีลธรรม เปรียบเหมือนไม้มัม นอกจากจะไม่มีใครได้เข้าไปอาศัยร่มเงาแล้ว ยังกิตขวางทางไปนา ก่อความล่านา ก่อเดือดร้อนแก่คนอื่น ๆ

อาจารย์วิศวกรรมได้สอนศิษย์ให้รู้จักอยู่ข้างหน้าเป็น แลดอยู่ข้างหลังเป็น พอสรุปเป็นคติ ได้ว่า การอยู่ข้างหน้านั้นคือการมีความรับผิดชอบไม่ทอดทิ้ง และการอยู่ข้างหลังคือการไม่แย่งกันเป็นใหญ่ไม่แย่งกันมีหน้ามีตา ทำความดีโดยไม่ต้องดีซึ่งกันและเห็นว่า “การเดินหน้านั้นคือความเป็นผู้นำในการเสียสละ คนในโลกนี้ชอบเป็นผู้อยู่ข้างหลังเมื่อถึงคราวเสียสละ ชอบเป็นผู้อยู่หน้าเมื่อได้รับสิ่งดีๆ สำนักวิศวกรรมจึงสอนในทางตรงกันข้าม ให้มีใจสูงยอมเป็นคนอยู่หลังในการได้รับ แต่ให้ออกหน้า เมื่อถึงคราวจะต้องสละ”

อาจารย์วิศวกรรมได้กล่าวถึงพุทธศาสนาตอนหนึ่งเกี่ยวกับความรู้และธรรมไว้ว่า “ความรู้ที่ขาดชั้นจะหัวเรื่องความดีคือความคุณ ย้อมเป็นพิษและทำอันตรายได้ คนประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์ ก็คือคนที่ทรงมีความรู้ดีทั้งความประพฤติ บุคคลนี้ได้เป็นคนถือพระชาติสกุล มิได้เป็นคนดีพระชาติสกุล แต่เป็นคนถือหรือเป็นคนดี เพราะการกระทำของตน ถ้าบุคคลตั้งอยู่ในธรรมหรือคุณงามความดีแล้ว ประโยชน์อะไรที่จะต้องไปสู่ม่านสำคัญสักที่เพราแม่น้ำตามในภากชนะสำหรับดีมากเป็นน้ำสำคัญสักที่ไปแล้ว ถูกษัตราม Yam ตีนนั้นขันอยู่แก่การทำความดี”

พุทธโอวาทหนึ่งปรากฏในวัดถูปมสุตรว่า

“คนพลาทำความชั่ว แม้จะไปสู่เม่น้ำแห่งใด ก็ไม่บริสุทธิ์ขึ้นได้ แม่น้ำเหล่านั้นจะช่วยอะไรได้แก่ผู้ทำบาปหยาบช้า การรักษาศีล การมีความประพฤติดี ย้อมทำให้บุคคลเป็นผู้บริสุทธิ์ ดูกรพระมหาณี ท่านลงอาบน้ำ ด้วยธรรมวนียนี้ ถ้าท่านไม่กล่าวเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ฆเนย มีความเชื่อตามเหตุผล ไม่ตระหนึ่น ท่านก็ไม่ต้องไปสู่เม่น้ำแห่งใดเลย”¹⁹

พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องการถือโศคลางต่าง ๆ ว่า

¹⁹ เศรษฐ พันธรังษี, ศาสนปฏิยพิทักษ์ (พะนก: แพรพิพยา, 2513), หน้า 175.

“คนเชลามวีกือโศคลางอยู่ ประโยชน์ย้อมล่วงเลยไป ประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ ดาวหงหลายจักทำอะไรได้” (ชาดกสุตตันตบัญญะเล่ม 27 หน้า 61)²⁰

ความกตัญญูรักภูมิเป็นสิ่งที่ทำให้คนเริญ ในเรื่องนี้สังกิจจ์เป็นตัวอย่างของผู้มีความกตัญญูต่อฉันทสุกливี ผู้ช่วยชีวิตตนให้พ้นอันตราย การได้ตอบแทนพระคุณของผู้มีคุณนั้น เป็นความสุขใจอย่างยิ่ง ดังสังกิจจ์ในเรื่องนี้ ตอนแรกที่อาจารย์วิศวามิตรนำศิษย์มาพักอยู่ใกล้หมู่บ้าน สังกิจจ์นำอาหารมาเลี้ยง

“สังกิจจ์ นายบ้าน ก็พาพวกลูกบ้านหาข้าวของเลี้ยวเชิงพาตรงคุ้นน้ำเข้ามา เมื่อได้แสดงความท่านอาจารย์แล้ว ก็จัดแขงเบ่งสิ่งที่เตรียมมาอัมเข้าไปให้อาจารย์ส่วนหนึ่ง จัดให้คณะศิษย์อีกส่วนหนึ่งไม่ป่นกัน”

และอีกด่อนหนึ่งเมื่ออาจารย์วิศวามิตรเดินทางไปใกล้สู่ทางใต้ของล้านนาหริหิศ สังกิจจ์นำอาหารมาให้อีก ดังคำโต้ตอบของสังกิจจ์กับศิษย์ของอาจารย์วิศวามิตร

“ข้าแต่ราชกุมาร แม้ไกลกว่านี้ก็ยังนับว่าใกล้ เพราะพระคุณของท่านอาจารย์ที่มีต่อข้าพเจ้า นั้นมากมายเหลือที่จะเปรียบปานได้ การที่ข้าพเจ้าได้สนองพระคุณท่าน ก็มิใช่เพื่อชดใช้หรือชดเชยพระคุณ แต่เป็นการทำให้เกิดความสุขใจว่า ได้มีโอกาสสรับใช้หรือปฏิบูติบำรุงท่านผู้ทรงคุณธรรมควรแก่การเคารพกราบให้วัตถุทาง”

เมื่อสังกิจจ์ไม่อาจมาอ่านว่าความสะดวกและรับใช้ได้ แต่ด้วยความกตัญญูและเป็นห่วงก็ได้ส่งให้ชาวบ้านได้นำคุณชา กับชาวบ้านใกล้อานันทเจดีย์ได้ให้ความช่วยเหลืออาจารย์วิศวามิตรและสามศิษย์ดังคำกล่าวของชายชาวบ้านผู้หนึ่งว่า

“ชายหนุ่มคนนั้นกล่าวว่า ตนมาจากหมู่บ้านใต้บ้านคุณชาไปไม่ไกลนัก สังกิจจ์สังคนมาบอกว่า ท่านอาจารย์จะมาพักที่เชิงมาแห่งนี้ ขอให้ช่วยกันจัดอาหารเข้ามามให้ ส่วนอาหารค่าสังกิจจ์ได้ขอร้องให้ชาวบ้านใกล้อานันทเจดีย์เป็นผู้จัด”

อาจารย์วิศวามิตร (ฉันทสุกливี) ได้เล่าเรื่องของตนต่อไปว่า เมื่อได้ศึกษาต่อที่สำนักวิศวามิตรครรชที่ 2 พอครวแล้ว จึงได้เดินทางกลับแคว้นวัชชีพร้อมกับสังกิจจ์ ได้ต่อสู้กับคนร้าย และพวกรجرจันได้รับชัยชนะ และทันหายาเปทีสเจดีย์ ได้พบบุคคลผู้หนึ่งจะถูกประชากันที่จังได้ช่วยชีวิตไว้ ได้เดินทางมาด้วยกันจนถึงโภคนคร ฉันทสุกливีจึงกล่าวถึงพุทธจานะของพระพุทธองค์ให้ชายผู้ดูดตามมาด้วยพึง ความว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเดินทางใกล้พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ระหว่างกรุงราชคฤห์ นครหลวงแห่งแคว้นมหราภีเมืองนาลันทาต่อ ก็มีสุนนิษฐ์พิพพากล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า แต่

²⁰สุธีพ บุญญาณกุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา (พระนรา: เกษมบรรณกิจ, 2511), หน้า 184.

พระมหาทัตมหาณพผู้เป็นคิมย์กลับกล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ กิษฐสังฆหงษ์หลายได้กราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสว่า เมื่อมีผู้ใดมาด่าหรือกล่าวชังจากพระองค์หรือพระธรรมพระสัมมาพระสัมมา พวกเรอหงษ์หลายก็ไม่พึงโกรธเคือง คิดร้าย เพราะความโกรธเคืองคิดร้ายเป็นความไม่ดี และเป็นอันตรายแก่พวกรเรออง ทางที่ดีควรซึ่งแจ้งให้เข้าหายเข้าใจผิด และถ้าใครกล่าวสรรเสริญเราหรือพระธรรมพระสัมมา พวกรเรอิก็ไม่พึงอึ้งใจลามพองใจ เพลอดัวไปตามคำสรรเสริญยืนยอยเล่นนั้น”

หงษ์หลายสุกливิ และสังกิจจ์ได้เดินทางมาจนถึงเมืองไฟคาลี ได้พบพ่อแม่สมประถนาได้ช่วยเหลือพี่ชายให้พ้นจากความบิดเพราะการพนัน และอ้างพระพุทธวจนะที่ว่า “การสังเคราะห์ญาติเป็นมงคลอันสูงสุด” ซึ่งเป็นมงคลประการหนึ่งในจำนวนมงคล 38 ประการ ฉันหงษ์หลายได้รับคำแนะนำให้เป็นผู้ควบคุมโรงงานสวังอาวุธ และได้พูดถึงเวลาที่มีอำนาจอาสา ผู้มีมาพึงมากมาย เพื่อให้ช่วยเหลือ หน้าที่จึงต้องมีเพิ่มอีกอย่างหนึ่งคือต้องคอยต้อนรับแขก

“เราได้เรียนรู้ว่าการเป็นคนสำคัญ มีตำแหน่งและมีทรัพย์นั้น จะมีภารกิจที่ยิ่งใหญ่ไม่แพ้การงานหงษ์หล่ายอยู่อย่างหนึ่ง คือการคอยต้อนรับแขกด้วยอาการอันดีงาม ประกอบด้วยอธิราชย์ไม่ตรี จะต้องรับรู้สิ่งที่ไม่ต้องการรู้และต้องรับฟังสิ่งที่ไม่ต้องการฟัง และเมื่อจะเมื่อยขบ อยากพักผ่อนนอนนั่ง หรือเอนหลังนั่ง ก็จะต้องทนเมื่อยขบ และแสดงอาการกระปรี้กระปร่าสุดชั้นอยู่ตลอดเวลา” เป็นคติธรรมที่ว่าเมื่อมีบุญอาสาหากต้องมีผู้พึงใบบุญมากเป็นของธรรมชาติ เหมือนดังสุนทรภู่กล่าวไว้ว่าในเพลง ยَا ว ถ ว า โย ว ท วَا

“อันข้าไหได้พึงเข้าจึงรัก
เข้าหน่ายหนึมได้ออยู่คู่ชีว
แม้นถอยศักดิ์สั่นอ่านอาสา
แต่วิชาช่วยกายจนนานวยปราณ”

ฉันหงษ์หลายได้ถูกราชกุمارในสกุลจิจิวีด้วยกันกล่าวว่าเป็นเกนภู ซึ่งฉันหงษ์หลายได้จับตัวผู้นั้นได้ และขออภัยต่อที่ประชุมกษัตริย์ให้ปล่อยตัวไป แต่การปล่อยคนพาลไปเช่นนี้เหมือนปล่อยเสือเข้าบ้าน ย่อมจะมาคิดร้ายภายหลัง ฉันหงษ์หลายได้เปรียบว่า

“เหมือนการหัวนพีชลไปในกองไฟ นอกจากไม่มีโอกาสอุทกงานขึ้นมาได้เลยแล้ว ยังให้มอดหมดสั่นด้วย” หมายความว่าทำบุญคุณแก่คนพาลย่อมไว้ประโยชน์โดยสั้นเชิง

ต่อมาเศรษฐีผู้มีอุปการคุณของฉันหงษ์หลายได้ถึงแก่กรรมลง ฉันหงษ์หลายได้จัดการศพเสริฐสันไปด้วยความเรียบร้อย ท่านผู้นี้ได้กล่าวเป็นคติธรรมที่น่าสนใจยิ่งคือ

“ญาติสาโลเหตันนั้น ถ้าไม่บำเพ็ญประโยชน์ต่อกันແเณยังเบียดเบียนด้วยแล้ว ก็สู้คนอื่นไม่ได้คนอื่นแม้จะไม่ใช่ญาติ แต่บำเพ็ญประโยชน์ต่อกันก็ันได้ว่าเป็นญาติ เปรียบเหมือนโรค เมื่อจะเกิดในกายใกล้ชิดเรา ก็ไม่ทำประโยชน์อะไร ส่วนครรลองยาอยู่ถึงในบ้าน ไม่ได้เกิดใกล้ชิดเลย ก็ยังมาช่วยทำหน้าที่บ้านด้วยได้”

นั่นก็คือผู้มีใช้ญาติแต่มีการเกี้ยวกับกัน ก็ยังดีเสียกว่าญาติที่มีแต่เป็นเดียว ไม่เอื้อเพื่อ

สังกิจจ์ได้ไปแก้แค้นศัตรุที่กระทำต่อฉันทสุกลิจวี จึงเกรงว่าจะถูกราชบุรุษจับไปลงโทษ จึงหนีไปอยู่สำนักวิศิวิต ต่อมาฉันทสุกลิจวีถูกจับไปคุณชัยไว เขาจึงใช้น้ำยาหนีออกจากที่คุณชัยได้ และทำให้ผู้ทรงศต่อบ้านเมืองด้องสะบัดลังก์ให้แก่กษัตริย์ลิจวิตามเดิม ฉันทสุกลิจวีได้รับการแต่งตั้งเป็นกษัตริย์เป็นเวลา 3 ปี ท่านผู้นี้จึงได้กล่าวคำเป็นคดิว

“ถูก่อนราชกุมารหงษ์หลาย คนที่มีอำนาจอยู่เต็มที่กลับตกจากอำนาจลงไป คนที่หมดอำนาจกลับมีอำนาจขึ้นมาอีก ความเป็นไปในโลกนี้หากความแน่นอนมีได้อย่างนี้”

ความตอนนี้ตรงกับโลกธรรมของพระพุทธองค์ซึ่งทรงแบ่งไว้ 8 ประการคือ 1. ได้ลาภ 2. เสื่อมลาภ 3. ได้ยศ 4. เสื่อมยศ 5. นินทา 6. สรรเรศริษฐ์ 7. สุข 8. ทุกข์

ฉันทสุกลิจวี ได้กลับมาหาอาจารย์วิศิวิต แล้วได้รับการต้อนรับอย่างดีจากอาจารย์ที่อาันนทเจดีย์นั่นเอง ฉันทสุกลิจวีได้เล่าเรื่องการอบรมสั่งสอนของอาจารย์วิศิวิตที่สั่งสอนตนอย่างลึกซึ้งเพียงใด ให้เหล่าสาวนุศิษย์ฟัง โดยอุปมาถึงพันธุ์ไม้มงคลที่ชื่อว่า เล็บมือนาง

“คนธรรมชาติมีความสนใจครัวเรือนเป็นปกติธรรมชาติ ก็ตามความจำเพียงว่า “ไม่เลือยก็มีใบอย่างนี้ มีดอกอย่างนี้ เรียกว่าเล็บมือนาง เป็นไม้เลือยที่ให้ดองดงตาม จากขาวเป็นชมพู และแดงเป็นช่อเป็นพวง หอมระริน

ผู้สนใจมากขึ้นกว่านั้น ก็จะสังเกตว่า การที่เขารายชื่อยังนั้นมีเหตุผลอยู่เหมือนกัน กล่าวคือเล็บมือนาง มีนามแผลมายาวและแข็งมาก แต่มีเฉพาะในส่วนโคนของ枝โดยมาก ส่วนที่ยาวออกไปตามลำก้านนั้น มีนามน้อยลงตามลำดับ ที่ห่างไกลจากโคนต้น นามนี้มีได้เกิดขึ้นโดยตรง หากเกิดขึ้นจากข้อของใบนั้นเอง เมื่อใบหลุดหล่นไปแล้ว ข้อก้านของใบก็จะเหลืออยู่ และกล้ายืน หานามแผลมไปในที่สุด

ผู้สนใจยังไประกว่านั้นอีก ย้อมทราบต่อไปอีกว่า ในแห่งเล็บมือนางนี้ใช้ตำพอกฝีได้ ใช้เป็นยาถ่ายพยาธิได้ โดยคันน้ำดีมหรือบางครั้งก็ใช้รากตำ คันน้ำให้เด็กดื่ม เพื่อให้เป็นยาประเภทเดียวกัน ในนางถ้าใช้เป็นยาแก้ลงโลหิตสำหรับเด็ก บางคนใช้ผลห่านมาตำ คันน้ำดื่ม แต่ถ้ามากไปจะมีอาการสะอึกและมากเกินขนาดก็จะถึงกับสงบ”

นี่เป็นตัวอย่างเชิงให้เห็นลักษณะของการศึกษาเล่าเรียนมีเป็นขั้น ๆ ตันและลึกต่างกัน ผู้ที่จะศึกษาเล่าเรียนให้เชี่ยวชาญก็จะต้องศึกษาให้ลึกซึ้งและรู้จริง

ฉันทสุกลิจวีได้เดินทางกลับไปแคว้นวังชีอิก และคินราชสมบตให้แก่สภាលิจวิตามเดิม ตนเองได้กลับมาสู่สำนักวิศิวิตในฐานะอาจารย์ผู้สอนศิลปศาสตร์แก่ราชกุมารหงษ์หลายต่อไป

วรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องเชิงพาหินพานต์นี้ เนื้อเรื่องมีคติน่าสนใจตลอดทั้งเรื่อง เป็นวรรณกรรมที่สั่งสอนให้ผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่ในโลก รู้จักต่อสู้กับชีวิต รู้จักโลก และสิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ

การกระทำได้ ๆ ย่อมได้รับผลตอบสนองเสมอ สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอภิธรรมนี้ว่า “หูยิ่ง ชาญ คุณหัสดี บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรายังกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับรองผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตามช้า ก็ตาม เราชักได้รับผลของกรรมนั้น”

๘ บทบาทพระบรมครู

บทบาทพระบรมครู เป็นหนังสือสารคดีธรรม นับเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาชั้นหนึ่ง ชีว. พ.อ. บัน พุทกันต์ ได้เขียนขึ้นเพื่อเป็นการเทอดทูนพระพุทธเจ้าในด้านที่พระองค์ทรงเป็นตัวอย่างบุคคล ใน การอบรมสั่งสอน การใช้จิตวิทยา มนุษยสัมพันธ์ ตลอดจนการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า พระพุทธองค์ทรงมีชั้นเชิงยอดเยี่ยม ยกที่จะนานบุคคลเสมอเหมือนได้ สิ่งใดเป็นสิ่งที่บุคคลธรรมคางามัญ มองข้าม แต่พระองค์ทรงนำมาใช้ได้เหมาะสมกับบุคคล และกาลเทศะ หนังสือเล่มนี้มีเรื่องที่น่าสนใจอยู่หลายเรื่อง แต่จะนำมากล่าวไว้เพียงบางเรื่องที่เน้นให้เห็นคุณธรรมและพุทธจริยาเด่นชัดจริง ๆ

ทรงทูลให้เข้าด่า

ระหว่างที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดโนสิตาราม ใกล้กรุงโภสัมพี ได้มีเหตุการณ์อย่างหนึ่งเกิดขึ้น คือพระพุทธองค์ทรงถูกประชาชนด่าอย่างเสีย ๆ หาย ๆ ไม่ว่าจะเด็ดไปไหนที่ใด ก็จะมีคนตามด่าทุกหนทุกแห่ง นับว่าเป็นการด่าครั้งมหึมาที่สุด

การด่าได้ทวีความรุนแรง และขยายอาณาเขตกว้างขวางขึ้น พระสาวกที่ท่านเป็นผู้สั่นกิเลสแล้วก็เกิดความสั่งเวชสลดใจ ส่วนท่านที่ยังมีกิเลสก็พากันชัดเดือดไม่เป็นอันจารศีลภวนา แม้แต่พระอานันท์ซึ่งเป็นพุทธอุปฐาก ก็ทนไม่ไหว จึงได้เข้าไปกราบทูลพระศาสดา ขอให้เด็ดไปจากเมืองนั้น แต่แทนที่พระศาสดาจะทรงกล้อยตามกลับทรงย้อนถามพระอานันท์ว่า

“เราจะไปไหนกันล่ะ อานันท์”

พระอานันท์กราบทูล “ไปยังเมืองอื่น พะย়েค่ะ”

พระศาสดา “ถ้าคุณเมืองอื่นเข้าด่าล่ะ จะทำอย่างไร”

พระอานันท์ “ก็ไปเมืองอื่นต่อไปอีกสิ พะย়েค่ะ”

พระศาสดา “ก็แล้วถ้าคุณเมืองนั้นเข้าด่าอีกล่ะ

พระอานันท์ “ก็ไปเมืองอื่นต่อไปอีก พะย়েค่ะ”

พระศาสดาวับสั่งว่า “ทำอย่างนั้นไม่ถูก อานันท์ เรื่องมันเกิดขึ้นที่ไหนต้องระงับที่นั่นแล้วจึงไป หากประสงค์จะไป”

ผลที่สุดพราศศาสาก์ทรงหนให้เข้าค่าต่อไป จนกระทั่งเหตุการณ์สงบ พระพุทธองค์ทรงหยิบจับหุ่นของอย่างถูกต้อง และทรงดำเนินงานตามแผนโดยตลอด จะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงถามพระอานันท์ว่า คนพวกไหนที่ค่าพระองค์ หมายความว่า พระองค์มิได้ทรงถือว่า “ค่าด่า” สำคัญ แต่ทรงถือว่า “คนด่า” สำคัญกว่า พระองค์มิได้ตรัสตามพระอานันท์เลยว่า เข้าค่าพระองค์ว่าอย่างไรบ้าง แต่ทรงถามว่า คนด่าเป็นคนประเภทไหน ซึ่งเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า คนเหล่านี้เป็นคนชั้นทาสกรรมกรหรือเป็นคนยากจน

ตามธรรมดaconที่จะค่าพระนั้น มีอยู่ 2 พวาก คือ พระด้วยกัน กับคนที่มีฐานันดรสูง พระค่าพระอย่างเช่น พวากบัวชั่งลักษิต่างนิกายค่ากัน เพราะขัดผลประโยชน์ลากสักการะ ซึ่งมีเป็นครั้งคราว ส่วนคนฐานันดรสูง คือคนที่ได้รับยกย่องจากประชาชน มีคนเคารพนับถือมาก คนพวกนี้ค่าพระเพราะพระทำอะไรขัดใจ แต่พวากทาสกรรมกรหรือคนยากจนที่จะค่าพระเป็นการใหญ่ ด่าอกหันน้าอกตางมีอนอย่างที่ชาวโภสัมพ์ค่าพระพุทธเจ้านั้น ไม่เคยมีเยียงอย่าง โดยปกติแล้วพระเป็นทั้งทัพและที่ห่วงของคนจน หากจะมีค่าบังก์เป็นรายบุคคล ที่เกิดโมฆะขึ้นมาเท่านั้น แต่ที่จะค่ากันอย่างสนุกสนานใหญ่โตนั้นเป็นไปไม่ได้ อั้หากเกิดมีขึ้นก็เป็นเรื่องผิดสังเกตไม่ใช่เป็นการค่าด้วยจริง แต่เป็นการรับจ้างค่า พระพุทธเจ้าถูกทาสกรรมกรค่าด้วยเหตุนี้เรื่องมีโดยย่อว่า

มีพระมหาณพวามีค่าหันนึง มีลูกสาวคนหนึ่งชื่อมาคันทิยา เป็นคนสวยมาก พระมหาณพทั้งสองเห่อลูกสาว คิดจะอาศัยความงามของลูกสาวกู้ฐานะของตัว จึงวางแผนหาลูกเขย และลูกสาวกู้หันนึ่นเป็นใจกับพ่อแม่ด้วย ผู้ชายมากอกร้ายก็ไม่ยอมตกลง อ้างว่าไม่มีคู่ควรกัน จนกระทั่งวันหนึ่ง ขณะที่มาคันทิยากำลังล่าวรักอยู่นั้น บังเอิญได้พบกับพระพุทธเจ้า พระมหาณพทั้งสองเห็นว่า พระพุทธเจ้าคู่ควรกับลูกสาวของตน จึงพยายามให้พระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงรับมาคันทิยาสาวน้อยที่หลงตีตราคตัวเองเทียมดาวเดือน ไครมาขอรักต้องช้าใจกลับไปทุกราย เมื่อตนเอ่ยมาปองรักพระพุทธเจ้า ครั้นพระพุทธเจ้าปฏิเสธความรักของตนกันน้ำมิด ชอกชาใจ ทั้งเจ็บใจและอันอย

มาคันทิยาผู้มีด้วง ได้ผูกอกนำตพะพุทธเจ้าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นางจึงขอให้ญาติผู้ใหญ่นำตัวขึ้นถวายพระเจ้าแผ่นดิน ขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดิน ก็มีอัครมเหสีอยู่แล้ว คือ พระนางสามาวดี และพระนางสามาวดีเป็นผู้เลื่อมใสในพราศศาสากถวายความอุปการะอยู่ มาคันทิยาได้วางแผนแก้แค้นพระพุทธเจ้าไว้แล้ว ครั้นมาอยู่ร่วมพระสวามีเดียวกันกับพระนางสามาวดี จึงคิดกำจัดพระนางสามาวดีด้วย มาคันทิยาผู้ใจร้ายได้พยายามกล่าวใส่ร้ายบ้ายสีพระนางสามาวดีในข้อหาฉกฉริ้ง หลายเรื่อง แม้แต่เรื่องที่พระนางเอาใจออกห่างจากสวามีไปคิดพันคนซึ้งกับพระพุทธเจ้า เมื่อไม่สามารถกำจัดพระพุทธเจ้าได้รอดเร็วสนใจ มาคันทิยาจึงได้วางแผนจ้างพวากทาสกรรมกรดาพระพุทธเจ้า จนกระทั่งพระสงฆ์องค์เจ้า เดือดร้อนไปตาม ๆ กัน

ในเรื่องนี้หากพระบรมศาสดาเสด็จหนีเสียงด่าไปตามที่พระอานันท์ทูลเชิญเสด็จแล้ว คนที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ จะพากันเข้าใจผิดว่าพระพุทธเจ้ามีลูกนิรจิงคามที่เขาด่า หรืออย่างน้อยก็สังสัย หรือเห็นว่าพระองค์ไม่มีขันติ และถึงแม้พระองค์เสด็จหนีไปแล้ว พระคพวงน้ำมายังคงเดินทางตามไปรั้งความไม่รู้จักเสร็จสิ้น ซึ่งจะทำให้คนด่าไปทั้งประเทศก็ได้แทนที่จะด่าเฉพาะในกรุงโภสัมพี แต่เมื่อพระองค์ทรงใช้วิธี “เรื่องเกิดที่ไหนระงับที่นั้น” ย้อมบังเกิดผลดีเป็นอันมาก กล่าวคือ เป็นการวางแผนไว้ให้พุทธศาสนาชนภาษาหลัง เมื่อได้ประสบเหตุการณ์เช่นนี้จะได้ทำอย่างเดียวกัน พระองค์ทรงเบ็ดเตล็ดความจริงไว้ในภาษาหลังว่า ในโลกนี้มีคนทุกศิลปะ หากมัวแต่หนีเสียงคนด่าแล้ว ตลอดชีวิตก็จะต้องหนีร้ายไป จนไม่มีเวลาได้ทำความดีใด ๆ เลย พระองค์ทรงพิสูจน์ให้เห็นว่า ขันติคือความอดทน ที่พระองค์ทรงสอนไว้ จนนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้และมีประโยชน์จริง อีกประการหนึ่งก็คือให้คิดว่า การด่าไว้ใส่ร้ายบ้ายสืบซึ่งกันและกันเป็นสิ่งไร้สาระ และอาจมีบ้องหลังอย่างเช่นเรื่องนี้ก็ได้

ทรงสอนจุฬับนถกผู้ไม่เข้า

ณ วัดเวทวันวิหาร เมืองราชคฤห์ มีพระสองรูปเป็นพี่น้องกัน องค์พี่ชื่อมหาบันถก บวชก่อนและได้บรรลุอรหันต์แล้ว องค์น้องชื่อจุฬับนถก เพิ่งจะเข้ามาบวชได้ไม่นาน เมื่อบวชแล้วก็อยู่กับพระพี่ชาย โดยถืออาเป็นอาจารย์สอนธรรมให้

มหาบันถกผู้พี้พยาภยามอบรมสั่งสอนพระผู้น้อง แต่ไม่ได้ผล เพราะปรากฏว่าท่านเป็นคนโง่มาก เพื่อปรับปรุงวิธีสอนให้ดีขึ้น ท่านผู้พี้จึงประพันธ์ธรรมง่าย ๆ เป็นบทกวีให้น้องชายฟัง ข้อความในบทประพันธ์นั้น ท่านเกี่ยบพระคุณของพระพุทธเจ้ากับแสงอาทิตย์ จุគามคชาเดียวก็อีก 4 บรรทัดสั้น ๆ แต่พระจุฬับนถกกลับจำไม่ได้ แม้ว่าจะท่องนานถึง 4 เดือนก็ตาม

ท่านพระผู้พี้รู้สึก宛如ใจและเห็นว่า น้องชายไม่มีอุปนิสัยในทางบวชได้ จึงแนะนำให้สึกพระจุฬับนถกถูกพี่ชายไล่ให้สิกก์เสียใจ จึงตกลงใจจะหนีไปสัก เดินบ่ายหน้าอกประดู่พระวิหารไป พระศาสดาทรงทราบเรื่องนี้ จึงเสด็จไปเดินลงกรมอยู่ที่บริเวณประดู่วัด พอพระจุฬับนถกจะออกประดู่วัดก็เหลือบไปเห็นพระศาสดา จึงแวงเข้าไปกราบทูลลาตามธรรมเนียม

พระศาสดาตรัสตามว่า “เชօกำลังจะไปไหน จุฬับนถก”

พระจุฬับนถกกราบทูลว่า “ข้าพระองค์กราบทูลลา พะย়েক চৰে জাপিস্কি জাগসময়পেত”

พระศาสดาตรัสตามว่า “ทำไม่เร็วคิดเช่นนั้นละ จุฬับนถก”

ท่านทูลตอบว่า “ข้าพระองค์เป็นคนโง่ พะย়েক চৰে রেিনওরাইফোট ท่านมหาบันถกจึงแนะนำให้สิกเสีย”

พระค่าสุดาทรงเห็นพระจุพันถกมีความโถมนั้น จึงเอื้อมพระหัตถ์ไปลูบศีรษะท่านพลาง ตรัสว่า “จุพันถก ก็ชอบชื่นสำนักของเราระเบียบดีมาก แต่ไม่ใช่เรื่องของเรา หรือจะสักทำไม่ มาในแน่น” เสร็จแล้วก็ทรงนำพระจุพันถกไปยังพระคันธุกปฏิ ที่ประทับของพระองค์ ณ ที่นั่น วิธีสอนคนใจได้เริ่มขึ้น

พระค่าสุดาปรับสั่งให้จุพันถกนั่งที่ระเบียงทางตะวันออก ขณะนั้นเป็นเวลาสายพหลุมควรแสงอาทิตย์ยามเช้าสดช้าไปถึงในพระระเบียง

“นั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกสิ จุพันถก” รับสั่งโดยไม่ได้ทรงอธิบายเหตุผล “ลัมดา มองดูพระอาทิตย์นั่น แล้วนี่ผ้าขาว เอามือข้างหนึ่งจับไว้ แล้วเอามือข้างหนึ่งถูไปมา ขณะเดียวกัน เครื่องบรรกกรรมว่า “เช็ดธุลีๆ” (รโซหรมง ๆ) ทำนานๆ”

ทรงปล่อยให้ท่านจุพันถกนั่งบริกรรมของพระอาทิตย์อยู่ในความเงียบตามลำพังต่อไป

ท่านจุพันถกไม่ได้คิดอะไรมาก นอกจากการทำตามรับสั่ง เมื่อก่อนคนที่ถูกสะกดจิต ผ่านไปชั่วครู่ใหญ่ ดวงตะวันส่องแสงแรงกล้า แผดเผาดวงหน้าของท่านแรงขึ้นตามลำดับ พระจุพันถก ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้ฉันอาหารรองท้องเลย รู้สึกต้องทราบจากความหิว และความร้อนมากยิ่งขึ้น ท่านก้มลงมองที่ผ้าขาวในมือ ทันใดนั้นก็เกิดความรู้สึกประหลาดใจเป็นอันมาก ผ้าขาวสะอาด ที่พระค่าสุดาประทานไว้แน่น ได้กล้ายเป็นสีสักปูรน่าเกลียดทั้ง ๆ ที่ท่านถือมันไว้ตลอดเวลา จากสีงเล็กน้อยนี้ทำให้ท่านถูกคิดขึ้นมาว่าความสักปูรนี้ไม่ได้มาจากที่อื่น แต่มันออกมาจากในร่างกายของท่านเอง “โอร่างกายของคนเราเนี่ยมีธุลีหนอ” ท่านค่านึง

พระค่าสุดาทรงทราบว่า ดวงบัญญาได้ฉายแuren ในใจของพระจุพันถกแล้ว จึงทรงรีบเติมเชื้อด้วยพระคำว่า “ถูกแล้วเชอ ร่างกายของคนเรามีธุลี” และตรัสต่อไปว่า “แต่ธุลีทางร่างกายนั้นไม่เท่าไร ธุลีทางใจสิเรօสำคัญมาก” ธุลีทางร่างกายเขาวรียกว่า “เรณ” แต่ธุลีทางใจเรียกว่า “ราคะ” ส่องอย่างนี้ต่างกัน

พระจุพันถกตรองตามพระพุทธโอวาท ในที่สุดได้สำเร็จพระอรหันต์

จุดมุ่งหมายของพระค่าสุดาในการสอนจุพันถก อยู่ที่เรื่องราคะ คือ ประสงค์จะอธิบายว่า ราคะเป็นลักษณะใจอย่างไร แต่เนื่องจากท่านจุพันถกเป็นคนโง่ การอธิบายธรรมศาสนไม่ได้ผล เพราะคิดตามไม่ทัน จึงจำเป็นต้องจุงใจให้ท่านคิดตามไปทีละขั้น คือให้ท่านเห็นว่าผ้าเป็นธุลีได้ และให้เห็นว่าในตัวท่านก็มีธุลี เห็นจริงในสองขั้นนี้แล้วจึงจะพูดเรื่องจิตเข้าใจได้

เสด็จไปรอดชีเปลือยในส้วมสาหารณะ

อกเมืองราชคฤท มีลานหินดัดหลายแห่งที่ชาวเมืองยืดอาเป็นส้วมสาหารณะ เวลาถ่ายอุจาระกันนั้นยอง ๆ ที่หลังก้อนหินเหมาะสม ๆ แล้วถ่ายลงไปข้างล่าง สถานที่เหล่านั้นถ้าไม่คับขันจนดัวจวี ก็ไม่มีใครไปเกี่ยวข้อง เพราะเต็มไปด้วยของปฏิกูล

วันนั้น พระศาสดารับสั่งแก่พระอานันท์ ผู้อำนวยงานในพุทธสำนักว่า พระองค์จะเสด็จไปทำพุทธกิจบางอย่างโดยลำพัง พระอานันท์ทูลถามว่าจะไม่โปรดให้ท่านหรือพระภิกษุสักวูบสองรูปตามเสด็จบ้างหรือ พระศาสดาก็ทรงปฏิเสธ การเสด็จพระองค์เดียวอย่างนี้ ไม่ค่อยมีป้องกัน ต้องเป็นกรณีที่จะต้องเสด็จพระองค์เดียวจริง ๆ จึงทรงทำ

เมื่อวันนั้น พระองค์เสด็จไปถึงสัม沙straran เดชะบุญวันนั้นฝึกตอกไหญู่ก่อนหน้าจะเสร็จ ลานหนินค่ายสะอดขึ้นบ้าง

“ชัมพุก” ครั้นเรียกครุณหนึ่ง ลงไปยังหลินอุจาระเบื้องล่างก่อนหนิน

“ชัมพุก” ทรงร้องเรียกอีก เมื่อไม่มีครุตอบ

“คร” เสียงตอบขึ้นมาด้วยอารมณ์เด็ดดา เพราะนานแล้วไม่มีครเคยเรียกอุกซือตัวของผู้ถูกเรียก

“เราเอง ชัมพุก” พระตรัสตอบ

“เราแห่งคร” เขย้อนนามขึ้นมาอีก

“เรา มหาสมณะยังไงล่ะ”

“ธุระอะไร มหาสมณะ” เขาถามอย่างไวเชิง

“ขอพักด้วยคนได้ไหม” พระตรัสลงไปยังหลินอุจาระ

“ไม่ได” เอกาทุตตอบ

“ทำไม ขอพักด้วยคนคืนเดียวไม่ไดร”

“ไม่ครับ” เสียงที่ไม่ยินยอมตะโกรนตอบอย่างมั่นใจไม่นิ่ง

“เช ชัมพุก ทำไมพุดอย่างนั้น เราขอพักคืนเดียวเท่านั้น” พระยังทรงยืนยันจะขอพักให้ได้ แล้วตรัสต่อไปว่า “สัตว์มันเกิดพากับสัตว์ คนก็พากับคน กันที่เราเป็นพระด้วยกัน ถ้าไม่พากับพระแล้วจะไปพากับคร ตกลงน่า ชัมพุก”

“อ้าว ท่านเป็นพระรึ”

“ใช่ เราเป็นพระ” พระพุทธองค์ตรัสตอบ

เจ้าของเสียงเบื้องล่างได้เห็นอย่างเง็หินจะเง้อใบหน้าอันเกรอะกรังด้วยครบอุจาระขึ้นมา มองดูพระศาสดาครู่หนึ่ง แล้วก็หลบตัวเข้าใต้หลินอีก เสร็จแล้วตะโกรนถามขึ้นมาอีกว่า

“ไหนว่าตัวเป็นพระ ไม่เห็นมีนาเต้า พัดสำหรับพัดไฟบุชาบุญก็ไม่เห็นมี พระอะไรกัน”

“มิสิ ชัมพุก บริหารเรามี แต่ไม่ได้อามาด้วยมันเกะกะ” พระศาสดารัสโต้ตอบ

“หนอย เกะกะ เป็นพระไม่อาณาเขตไปด้วยไดร” ชัมพุก ทราบทูลอย่างโมโห และไม่รู้หรอกว่าพระสมณะที่กำลังมาเช้าชี้จะขอพักด้วยนั้นเป็นคร